

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 342 (575.3)

ТКБ: 67. 400

Ш - 49

ШЕРАЛИЗОДА ҶОМӢ ШЕРАЛӢ

ИСЛОҲОТИ КОНСТИТУТСИОНӢ ДАР ДАВРАИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ ҲУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНӢ

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.02 — Ҳуқуқи конститусионӣ;
ҳуқуқи мурофиаи судии конститусионӣ; танзими ҳуқуқи ҳокимияти
маҳаллӣ

Душанбе-2023

Диссертатсия дар кафедраи ҳукуқи конституционии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Диноршоҳ Азиз Мусо** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини аввал, муовини директори иҷроия оид ба илм, инноватсия ва муносибатҳои байналмилалӣ филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе

Муқарризони расмӣ: **Зоир Чураҳон Мачидзода** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, сарҳодими илмӣ Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ

Каримзода Умар Карим – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сардори кафедраи фанҳои давлатӣ- ҳуқуқи факултети №2 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Муассисаи байнидавлатии таҳсилоти олии касбии «Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон»

Ҳимояи диссертатсия «27» майи соли 2023 соати 10⁰⁰ дар чаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-019-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, бинои 11, ошёнаи 1, толори Шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносӣ) баргузор мегардад.

Бо мазмуни диссертатсия дар сомонаи www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишонии 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Гадоев Б.С.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Нимаи дуоми солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми садсолаи сипаришуда бар асари иттифоқ афтодани сиёсати навсозӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ ҳуқуқӣ дигаргуниҳои кулӣ дар ҳаёти мардум ба вуқӯъ пайвастанд. Ин омил ба боло рафтани тафаккури овоздандешӣ, худшиносии миллӣ, густариши арзишҳои демократӣ мусоидат намуда, таҳаввулоту дигаргуниҳои зиёдеро дар шинохту инкишофи давлатдорӣ ҳамчун дастоварди ҷомеаи умумибашарӣ ба миён овард. Дар ин марҳилаи сарнавиштсоз қабули Эълומияи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 24-уми августи соли 1990 ва касби Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9-уми сентябри соли 1991 заминаҳои мусоиди ҳуқуқиро дар самти эъмори давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва ташаккули падидаҳои конституционӣ аз қабили асосҳои сохтори конституционӣ, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, инчунин, ташкили ҳокимияти давлатиро ба миён овард.

Тағйиротҳои сифатноке, ки баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ хусусан дар даҳсолаи охир дар ҳаёти ҷамъиятӣ – сиёсии Тоҷикистон ба вуқӯъ пайвастанд, таҳлили ҳаматарафа ва илман асоснокро талаб менамоянд. Махсусан, ин таҳаввулот ба масъалаҳои асосии ташаккули давлатдорӣ муносири Тоҷикистон дахл доранд. Дар тӯли зиёда аз сӣ соли охир бо ташаккул додани асосҳои нави сохтори давлат, ҳокимияти давлатӣ, худидораи маҳаллӣ, амалишавии ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва ғайра дар рушди давлатдорӣ Тоҷикистон тағйироти кулӣ ба амал омаданд.

Бояд гуфт, ки барои қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд: ҚТ) заминаҳо ва шароитҳои ҳуқуқии муайян фароҳам оварда шуд, ки сабаби асосии таҳияи ин санади меъёрии ҳуқуқӣ ба шумор мерафт. Яке аз заминаҳои муҳим ва асосии ин раванд аз 20 июли соли 1994 дар Иҷлосияи XIX Шурои Олии ҚТ қабул гардидани Қонуни ҚТ «Дар бораи ислоҳоти конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул намудан ва мавриди амал қарор додани Конституция

(Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба ҳисоб меравад¹. Воқеан, санади мазкур ислоҳоти конститутсиониро дар ҚТ аз лиҳози ҳуқуқӣ танзим намуд. Мушаххасан, гузаронидани ислоҳоти конститутсионӣ тибқи Қонуни мазкур дар робита бо таҳия ва қабули Конститутсияи ҚТ қабул карда шуд. Аз ин рӯ, қабули Конститутсияи нав чавҳар ва ё асоси ислоҳоти конститутсиониро ташкил медиҳад, ки хусусияти бунёдӣ, созандагӣ, муайяннамоӣ ва устуворнамоиро доро аст.

Ҳамин тавр, лоиҳаи нави Конститутсияи ҚТ ба муҳокимаи умумихалқӣ дар моҳи апрел-июни соли 1994 пешниҳод карда шуд. 6 ноябри соли 1994 дар ҚТ Конститутсияи ҚТ ҳамчун давлати соҳибистиклол қабул гардид² ва аз ин сана дар фазои ҷамъиятӣ ва давлатии Тоҷикистон таҳаввулотӣ бузург ба миён омад.

Тавре ки дар суҳанронии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Конститутсия қайд намуданд: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи дастовардҳои бисёр арзишманди даврони соҳибистиклолии мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар асоси Конститутсия таъмин намудани соҳибихтиёрӣ, истиқлолу озодӣ ва тамомияти арзии кишвар вазифаи асосии давлат буда, тағйирнопазир будани шакли идораи кишвар, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёду дунявӣ ва иҷтимоии давлат ҳамчун меъёрҳои пойдору устувори он эътироф гардидаанд. Мо бо роҳи гузаронидани ислоҳоти конститутсионӣ то имрӯз дар самтҳои ҳифзи истиқлоли давлатӣ, демократикунории ҳаёти сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ, ҳуқуқиву фарҳангӣ, таҳкиму

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул намудан ва мавриди амал қарор додани Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июли соли 1994, № 974. Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994, №13, мод.194.

² Ниг.: Дар раёйпурсии умумихалқӣ барои қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2535437 ё 94.4% шумораи умумии интиҳобкунандагон варзиданд. Дар натиҷа, 2352554 87,5% овоздиҳандагон барои қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон овоз доданд. Ниг.: Холиқзода А.Г., Маджидзода Дж.З., Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе, 2019. – С. 294.

тақвияти низоми давлатдории миллӣ ва аркони бунёдии он ба дастовардҳои басо арзишманди таърихӣ ноил гардидем»³.

Конститутсия заминаи пешравии ҷомеа ва давлат буда, дар асл он ҳуҷҷати барномавии сиёсати давлат буда, маҳз дар он заминаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва мафкуравӣ муайян мегарданд. Конститутсия дорои нуқтаҳои барномавии мақсаднок буда, онҳоро бо назардошти қонуниятҳои инкишофи ҷомеа пешбинӣ мекунад. Маҳз бо мақсади аниқтару мушаххастар намудани роҳҳои инкишофи таърихӣ бо назардошти равандҳои нави инкишофи ҷамъият, меъёрҳои Конститутсияи кишвар низ такмил меёбанд, аз ин рӯ, дар яке аз суҳанрониҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд: «Ҳар гуна ҷомеа, махсусан, ҷомеаи рӯ ба инкишоф доимо дар ҳолати тағйиру дигаргуниҳои куллӣ қарор дорад ва ҷомеаи мо низ аз ин қонунмандии иҷтимоӣ истисно нест. Бо дарназардошти дастоварҳои нав ба нави ҷомеа зарурати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Тоҷикистон ба миён омад»⁴ ва бо ҳамин мақсад, ба Конститутсияи ҚТ се маротиба солҳои 1999, 2003 ва 2016 тағйиру иловаҳо ворид гардиданд.

Ҷараёни ташаккули меъёрҳои Конститутсия бо инкишофи муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ алоқаманд буда, барои такмили он ислоҳоти конститусионӣ гузаронида мешавад. Дар ҚТ бо вучуди мубрам арзёбӣ гардидани таҳқиқи ислоҳоти конститусионӣ ҳамчун як падидаи муҳимми илми ҳуқуқи конститусионӣ ба пуррагӣ мавриди омӯзишу таҳқиқот қарор нагирифтааст ва қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ин самт ҷой надоранд. Бо вучуди рӯйи нашр омадани баъзе мақолаву қорҳои илмӣ аз ҷониби олимони ватаниву хориҷӣ, намоёндагони риштаҳои мухталифи илмӣ оиди падидаи ислоҳоти конститусионӣ паҳлуҳои алоҳидаи онро аз нигоҳи илмӣ моҳиятан баррасӣ нагардидааст. Аз ин рӯ дар шароити

³ Ниг.: Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Конститутсия аз 06.11.2020 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: // <http://president.tj/node/24523> (санаи мурочиат: 23.04.2021).

⁴ Ниг.: Таҳаввулоти конститусионии Тоҷикистони соҳибистиклол. – Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: КВДН «Қонуният»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – 285 с.

имрӯзаи инкишофи давлат бо дарназардошти таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ниёз ба таҳқиқи ҳамачонибаи падидаи мазкур аз нигоҳи ҳуқуқӣ эҳсос мегардад.

Таҳлилҳои назариявӣ ва амалиявии падидаи мазкур ва дарки ин зухурот дар замони муосир муҳим ба шумор рафта, дар ин замина таҳлил ва баррасии мафҳум ва моҳияти ислоҳоти конститутсионӣ, ғояҳои илмӣ ва принципҳои ҳуқуқии баргузории он, инчунин муайян намудани марҳилаҳои ислоҳоти конститутсионӣ дар ҚТ ва дар асоси онҳо ташаккули падидаҳои конститутсионӣ аз қабилӣ асосҳои сохтори конститутсионӣ, вазӣ ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд ва такмили мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар кишвар дар асоси Конститутсияи соли 1994 аз нигоҳи илмӣ мубрам арзёбӣ мегардад.

Дар таҳқиқоти мазкур муаллиф назари худро роҷеъ ба як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалии мансуб ба ислоҳоти конститутсионӣ, аз ҷумла омилҳои пайдоиш ва инкишоф, марҳилаҳои асосии ислоҳоти конститутсионии кишвар, ғояҳои илмӣ ва принципҳои ҳуқуқии ислоҳоти конститутсионӣ, ташаккули мақомоти давлатӣ дар заминаи ислоҳоти конститутсионӣ пешкаш намудааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масоили ислоҳоти конститутсионӣ айни ҳол яке аз мавзуҳои мубрами ҳуқуқи конститутсионӣ ба шумор меравад, зеро ҳар як давлат, аз ҷумла ҚТ кӯшиш менамояд, ки роҳи босамари рушди давлатдорӣ худро таъмин созад. Аз ин лиҳоз, олимони ватанӣ ва ҳориҷӣ паҳлуҳои гуногуни рушд ва такмили омилҳои давлатдориро зерӣ таҳлил қарор додаанд. Аз ҷумла, масъалаҳои ҷудоғонаи мавзуи мазкур дар қорҳои илмӣ-тадқиқотии баъзе аз олимони ҳориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки ба онҳо метавон С.А. Авакян⁵, С.С. Алексеев⁶, А.А. Мишин⁷, А. Медушевский⁸, В.О. Лучин⁹, Н.И. Матузов¹⁰,

⁵Ниг.: Авакян С.А. Конституционное право России. – В. 2-х т. Т. 2. – М., 2014. – 912 с.

⁶Ниг.: Алексеев С.С. Общая теория права. Т. 2. – М., 1982. – 360 с.

⁷ Ниг.: Мишин А.А. Конституционное(государственное) право зарубежных стран: учебник. – М.: ЗАО «Юрид. дом «Юстицинформ», – 510 с.

⁸ Ниг.: Медушевский А. Конституционный переворот или конституционная реформа: поправки к Конституции 1993 года как инструмент борьбы за власть // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1999. – № 3. – С. 159.

⁹ Ниг.: Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. – М.:

Н.В. Варламова¹¹, Т.Я. Хабриева¹², В.В. Киреев¹³, Л.В. Бутко¹⁴ ва дигаронро дохил намуд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки масоили ислоҳоти конститусионӣ аз ҷониби олимони ватанӣ ба таври пурра мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Дар қорҳои олимони ватанӣ танҳо қисматҳо ва омилҳои ҷудоғонаи ислоҳоти конститусионӣ таҳлил шуда, аммо дар сатҳи умумӣ ба таври пурра баррасӣ нашудааст. Бо назардошти ин, зарурияти ба таври муфассал мавриди таҳқиқ қарор додани падидаи ислоҳоти конститусионӣ дар ҚТ ба вучуд омадааст.

Баъзе паҳлуҳои маҳфум, моҳият ва принципҳои ҳуқуқии ислоҳоти конститусионӣ дар таҳқиқотҳои олимони зерини ватанӣ ба мисли З. Ализода¹⁵, Б.С. Гадов¹⁶, А.М. Диноршоев¹⁷, А. Достиев¹⁸, А.И. Имомов¹⁹, Ҷ.М. Зоир²⁰, И.К. Миралиев²¹,

ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 687 с.

¹⁰Ниг.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М., 2004. – 584 с.с.

¹¹ Ниг.: Варламова Н.В. Конституционный процесс в России (1990-1993 годы) – Центр конституционных исследований Московского общественного научного фонда, 1998. – 156 с.

¹² Ниг.: Хабриева Т.Я. Реформирование Конституции Российской Федерации: возможность и необходимость // Журнал российского права. – 2003. – № 11.

¹³ Ниг.: Киреев В.В. Теоретические проблемы реформирования Конституции Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2010. – 578 с.

¹⁴ Ниг.: Бутко Л.В. Конституционная реформа: теоретико-правовой анализ: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 1998. – 426 с.

¹⁵ Ниг.: Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан. – Душанбе: ТНУ, 2013. – 206 с.

¹⁶Ниг.: Гадов Б.С. Конституцияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф (дар ҳаммуаллифӣ) / Мухарири масъул Имомов А.И. / Б.С. Гадов. – Душанбе, 2014. – 840 с.; Гадов Б.С. Такмили ҳуқуқ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият. – Душанбе, 2016. – 379 с.

¹⁷ Ниг.: Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – 200 с.

¹⁸ Ниг.: Достиев А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – 240 с.

¹⁹ Ниг.: Имомов А. Нақши Конституция дар бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе: 2011. – 361 с.; Имомов А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). – Душанбе, 1998. – 208 с. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004. – 338 с. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри қорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе, 2017. – 766.

²⁰ Ниг.: Зоиров Дж.М. Таджики: от государства Саманидов до суверенной государственности (историко-правовой анализ). – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с.; Маджидзода Д.З. Конституция Республики Таджикистан: 20 лет. – Душанбе: «Эр-граф», 2014. – 152 с.

²¹ Ниг.: Миралиев И.К. Правовое государство и прав человека: Монография. – Душанбе, 2015. – 258 с.

Р.Ш. Шарофзода²² А.Ф. Холикзода²³ ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Пахлуҳои дигари мавзуи мазкур, аз ҷумла, омилҳои таърихӣ ва марҳилаҳои татбиқи ислоҳоти конститусионӣ дар Тоҷикистонро метавон дар қорҳои илмӣ анҷомдодаи У.А. Азиззода²⁴, Б.С. Гадоев²⁵, А.И. Имомов²⁶, Ҷ.М. Зоир²⁷, Ф.Т. Тоҳиров²⁸, И. Шодиев²⁹, Д.Д. Ҳошимзода³⁰, Х. Ҳамидов³¹ мушоҳида намуд.

Вобаста ба бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон, рушди падидаҳои асосҳои сохтори конститусионӣ аз ҷониби олимони ватанин зерин қорҳои илмӣ анҷом дода шудаанд: Б.С. Гадоев³², А.М. Диноршоев³³, А. Достиев³⁴, А.И. Имомов³⁵, Ҷ.М. Зоир³⁶, И.К. Миралиев³⁷, Б.А. Сафарзода³⁸, Д.С. Раҳмон³⁹.

²² Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Тафсири Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо мафҳумҳои илмӣ он // Аҳбори Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2010. – №2. – С. 24-26. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Ки-тоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе 2008. – 566 с.

²³ Ниг.: Холикзода А.Г., Маджидзода Дж.З., Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе: Мехрона, 2019. – 488 с.

²⁴ Ниг.: Азизов У.А. Конституционные основы судебной-правовой политики в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография. – СПб, 2019 – С. 435-439.

²⁵ Ниг.: Гадоев Б.С. Воплощение политико - правовых (согласительных) документов в Конституции Республики Таджикистан // «Конституционное право и политика: проблемы взаимодействия в современном мире» // Материалы международной научной конференции. – Москва, 27-31 марта 2012 г. / под ред. С.А. Авакьяна. – М., 2012. – 523 с

²⁶ Ниг.: Имомов А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). – Душанбе, 1998. – 208 с.

²⁷ Ниг.: Зоиров Д.М. Феноменология государственности: теоретическое сравнительно-правовое исследование: Монография. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2003. – 351 с.

²⁸ Ниг.: Тоҳиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана (1917-1929 гг.). Том 2, часть 2. – С. 138-201.

²⁹ Ниг.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

³⁰ Ниг.: Ҳошимзода Д.Д. Конституция ва рушди давлатдорӣ навин / Аҳбори Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. №3-4. С.57-67.

³¹ Ниг.: Ҳамидов Х.Х. Тақомули Қонуни асосии Тоҷикистони муосир. – Душанбе, 2005. – 190 с.

³² Ниг.: Гадоев Б.С. Конституционно-правовые институты непосредственной демократии в Республике Таджикистан /Отв. ред. доцент А.И. Имомов. – Душанбе: Типография ТНУ, 2014. – 224 с.с.

³³ Ниг.: Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – 200 с.

³⁴ Ниг.: Достиев А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – 240 с.

Масоили зарурияи ислоҳоти конститусионӣ дар самти ҳуқуқи инсон, рушди фарҳанги ҳуқуқӣ, таъсири омилҳои ҷаҳонишавӣ ба ислоҳоти ҳуқуқӣ аз ҷониби чунин олимони ватанӣ, ба монанди С.Ю. Алимов⁴⁰, А.М. Диноршоев⁴¹, Э.С. Насриддинзода⁴², Ҷ. Саъдизода⁴³ С.М. Салоҳидинова⁴⁴, И.Х. Саидзода⁴⁵ Д.С. Раҳмон⁴⁶, Д.Х. Элназаров⁴⁷ ва мавриди қарор гирифтааст.

Доир ба масоили раванди ташкил ва гузаронидани муҳокимаи умумихалқӣ, таҳлили фаъолияти комиссияи конститусионӣ ва гузаронидани раъйпурсии конститусионӣ

³⁵ Ниг.: Имомов А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). – Душанбе, 1998. – 208 с.

³⁶ Ниг.: Маджидзода Д.З. Конституция Республики Таджикистан: 20 лет. – Душанбе: «Эр-граф», 2014. – 152 с.

³⁷ Ниг.: Миралиев И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 205 с.

³⁸ Ниг.: Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан дис. ... д-ра юрид. наук. – 2015. – 359 с.

³⁹ Ниг.: Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры. – Душанбе, 2014. – 228 с.

⁴⁰ Ниг.: Алимов С.Ю. Конституционное право Республики Таджикистан: учебник. Под общей ред. Диноршоева А.М. / С.Ю. Алимов – Душанбе, 2018. – 528 с.

⁴¹ Ниг.: Диноршоев А.М. Закрепление прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан по Конституции 1994 г. // Современная гуманитарная наука: проблемы и перспективы развития: материалы международной научной конференции, 16 июня 2015 г. – С. 48-54.

⁴² Ниг.: Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

⁴³ Ниг.: Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъморӣ давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

⁴⁴ Ниг.: Салоҳидинова С. Теоретические аспекты понятия и содержания прав и свобод человека // «Совершенствование законодательства в сфере прав человека». Материалы научно-практической конференции, посвященной 30-ой годовщине принятия Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения. – Душанбе: Ирфон, 2015. – С. 63-73.

⁴⁵ Ниг.: Саидов И.Х. Конституционное право граждан на обращение и его реализация в Республике Таджикистан. – М., 2014. – 160 с.

⁴⁶ Ниг.: Раҳмон Д.С. Ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба низоми ҳуқуқи Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – №6. Қисми II. – С. 201-203.

⁴⁷ Ниг.: Эльназаров Д.Х. Правовое регулирование прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан (конституционно-правовой аспект). – Душанбе: РТСУ, 2009. – 224 с.

олимони ватанӣ Х.Х. Ҳамидов⁴⁸, ва Б.С. Гадоев⁴⁹ таҳқиқотҳои назаррас ба анҷом расонидаанд.

Вобаста ба масъалаи ташаккул ва рушди фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ олимони зерин иброи назар намудаанд:

– рушди ҳокимияти қонунгузор – З. Ализода⁵⁰, А.И. Имомов, С.Н. Якубова⁵¹;

– рушди ҳокимияти иҷроия – А. Достиев⁵², С.И. Иброҳимов⁵³, Х. Ойев,⁵⁴ И. Ҳ. Саидзода⁵⁵, М.С. Сулаймонзода⁵⁶;

– рушди ҳокимияти судӣ – Х.М. Мирзамонзода⁵⁷, М.А. Маҳмудзода⁵⁸, Д.С. Раҳмон⁵⁹, И. Шодиев⁶⁰, К.Н. Холиқов⁶¹.

⁴⁸ Ниг.: Ҳамидов Х.Х. Тақомули Қонуни асосии Тоҷикистони муосир. – Душанбе, 2005. – 190 с.

⁴⁹ Ниг.: Гадоев Б.С. Масоили тақмили Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 // Конституция заминаи ташаккули ҳуқуқ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводҳои қонфронси илмӣ-амалӣ бахшида ба 20 – солагии қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) (Зери назари д.и.ф., профессор А.А. Шамолов. Мухарирони масъул н.и.х., ҳуқуқшиноси шоибаи Тоҷикистон, дотсент А.И. Имомов, Б.С. Гадоев). – Душанбе, 2014. – С. 49-62; Гадоев Б.С. Нақши Конституция дар таъмини таҳкими ваҳдати миллӣ\ Инкишофи падидаи конституцно-нализм дар даврони истиқлолияти Тоҷикистон. (Маводҳои қонфронси байналмила-лии илмӣ-амалӣ). // Зери таҳрири н.и.х. дотсент Диноршоев А.М. – Душанбе, 2014. – С.100-112.

⁵⁰ Ниг.: Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан. – Душанбе, ТНУ, 2013. – 206 с.

⁵¹ Ниг.: Якубова С.Н. Конституционно-правовой статус Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, «Эр-граф», 2009. – 156 с.

⁵² Ниг.: Достиев А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – 240 с.

⁵³ Ниг.: Ибрагимов С.И. Административная юстиция в центрально-азиатских государствах: проблемы становления и развития: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – 459 с.

⁵⁴ Ниг.: Ойев Х., Сафаров Б.А. Механизмҳои химояи ҳуқуқи инсон ва шахрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2013. – 256 с.

⁵⁵ Ниг.: Саидов И.Х. Конституционное право граждан на обращение в его реализация в Республике Таджикистан. – М., 2014. – 160 с.

⁵⁶ Ниг.: Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – 156 с.

⁵⁷ Ниг.: Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития. – Душанбе, 2007. – 186 с.

⁵⁸ Ниг.: Маҳмудзода М.А. Сиёсати ҳуқуқи ва давлати демократӣ – Душанбе, 2017. – 632 с.

⁵⁹ Ниг.: Раҳмон Д.С. Правовая природа актов Конституционного суда Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020. 184 с.

⁶⁰ Ниг.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

⁶¹ Ниг.: Холиков К.Н. Конституционный суд и конституционное судопроизводство в Таджикистане. – Душанбе, 2014. – 336 с.

Таҳлили муфассали вазъи кунунии давлат ва ҷомеа, зарурияти гузарондани ислоҳоти конститусионӣ дар самтҳои мухталифи рушди давлатдории Тоҷикистон ва муайян намудани тартиб, хусусият ва шароити онро барои ҳифзи манфиатҳои давлату ҷомеа, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон дар сатҳи қонунгузорӣ таҳлили амиқи ҳудро талаб менамояд. Ба ақидаи мо, омӯзиши ҷанбаҳои ҳуқуқӣ-конститусионии ислоҳоти конститусионӣ дар даврони соҳибистиклолии ҶТ дар шароити муосир, ба навтарин таҳқиқоти илмӣ дар ин самт ниёз дорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи конститусионии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи «Масъалаҳои ҳуқуқӣ-конститусионии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тақмили қонунгузорӣ» барои солҳои 2016-2020 иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти мазкур гузаронидани таҳқиқи ҳуқуқӣ-конститусионӣ доир ба мафҳум ва моҳияти ислоҳоти конститусионӣ, муайян намудани ғояҳои илмӣ ва принципҳои ҳуқуқии ислоҳоти конститусионӣ, марҳила ва тартиби амалишавии раванди ислоҳоти конститусионӣ, тақмили минбаъда ва инъикоси он дар Конститутсияи ҶТ ва қонунгузорӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои дар таҳқиқот гузошташуда иҷрои вазифаҳои зерин зарур мебошад:

1) гузаронидани таҳқиқот оид ба мафҳум ва моҳияти ислоҳоти конститусионӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқи конститусионӣ дар ҶТ;

2) муайян намудани ғояҳои илмӣ ва принципҳои ҳуқуқии ислоҳоти конститусионӣ;

3) таҳлил намудани марҳилаҳои асосии ислоҳоти конститусионӣ дар ҶТ;

4) таҳқиқи масоили ташаққули асосҳои сохтори конститусионӣ ва омилҳои рушди минбаъдаи он;

5) таҳлил намудани ҳолати кунунии вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд дар заминаи ислоҳоти конститусионӣ дар ҚТ;

б) манзур намудани таклифу пешниҳодҳо чихати такмил додани фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатии ҚТ дар заминаи ислоҳотҳои конститусионии гузаронидашуда.

Объекти таҳқиқот муносибатҳои ҳуқуқӣ – конститусионии раванди таҳаввулоти давлатдорӣ, ки ба чараёни ислоҳоти конститусионӣ асос ёфтааст, ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ асосҳои назариявӣ ва амалиявии меъёрҳои ҳуқуқӣ-конститусионӣ оид ба чараёни ташаккули падидаҳои конститусионӣ аз қабилӣ тақмили асосҳои сохтори конститусионӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва инчунин, рушди ҳокимияти давлатӣ дар асоси Конститутсияи соли 1994 ва ислоҳотҳои конститусионии солҳои 1999, 2003 ва 2016 дар кишвар баргузор гардидаро ташкил дода, баъзе аз андешаҳо ва навгониҳои судманд дар асоси назария ва амалияи раванди ислоҳоти конститусионӣ дар ҚТ, аз қабилӣ мафҳум ва моҳияти ислоҳоти конститусионӣ, инчунин, муайян намудани мафҳум ва принципҳои ислоҳоти конститусионӣ, таҳлили марҳилаҳои ислоҳоти конститусионӣ дар ҚТ пешниҳод гардидааст.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур фарогири ду марҳилаи рушди ислоҳоти конститусионӣ дар ҚТ мебошад: 1) чараёни ислоҳоти конститусионӣ дар давраи сохибистиклолии ҚТ; 2) чараёни ислоҳоти конститусионӣ дар Тоҷикистон дар заминаи тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи ҚТ (1999, 2003 ва 2016). Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2017-2023 мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро гоёҳо ва ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи ҳуқуқи конститусионӣ, ба мисли С.А. Авакян, З. Ализода, М.В. Баглай, Б.С. Гадоев, А.М. Диноршоев, А.И. Имомов, Е.И. Козлов А.Н. Кокотов, О.Е. Кутафин, Ҷ.М.Зоир, Н.Г. Мишин, Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, С.М. Салоҳидинова, М.С. Сулаймонзода, Б.Н. Топорнин, В.А. Туманов, В.Е. Чиркин, Л.М. Энтин ва дигарон ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон, хангоми омода намудани диссертатсия муаллиф ба корҳои олимони соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ, ба мисли Е.В. Анисимов, В.П. Баляев, Э.Б. Буризода, К.Ф. Гутсенко, Б.М. Лазарев, Н.Н. Марчук, Э.С. Насридинзода, В.С. Нерсесянтс, Ю.Г. Орлов, А.С. Пиголкин, Р.Ш. Шарофзода, А.Ғ. Холиқзода, Ф.Т. Тоҳиров, Ю.А. Тихомиров ва дигарон рӯ овардааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Хангоми навиштани диссертатсия, усулҳои умумиилмӣ (диалектикӣ, низомнок, функционалӣ ва ҳуқуқӣ), ва илмӣ-хусусӣ (муқоисавӣ - ҳуқуқӣ, таърихӣ - ҳуқуқӣ, шаклӣ – ҳуқуқӣ) истифода шудаанд. Истифодаи усулҳои мазкур дар алоқамандӣ бо дастовардҳои, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ имконияти бо меъёрҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ равандҳои муҳими сиёсӣ-ҳуқуқӣ танзими худро ёфтааст ва инчунин, танзими ҳуқуқии тартиби ташкил ва баргузори тағйиру иловаҳо ба Қонуни асосӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба таври муфассал мустаҳкам гардидааст. Бинобар ин, дар ҳаҷми пурра татбиқ намудани ислоҳоти конститутсионӣ дар робита ба хусусиятҳои иҷтимоӣ ва сиёсии он истифода бурда мешавад.

Хулосаҳои назариявӣ ва пешниҳодҳо дар доираи тадқиқоти мазкур фарогири масъалаҳои муҳими замони муосир мебошанд, ки дар рисолаҳои муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи ҳуқуқи конститутсионӣ ва назарияи давлат ва ҳуқуқ ба вуҷуд омадаанд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Зимни анҷом додани тадқиқоти мазкур конститутсияҳои ҶШС Тоҷикистон, Конститутсияи ҚТ аз соли 1994, Қонуни ҚТ «Дар бораи ислоҳоти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул намудан ва мавриди амал қарор додани Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунҳои конститутсионӣ, қонунҳои ҷорӣ, Фармонҳои Президенти ҚТ, истифода гардидааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур аввалин таҳқиқотест, ки дар он кӯшиши омӯзиши падидаи ислоҳоти конститутсионӣ аз лиҳози назариявӣ ва амалӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Дар асоси омӯзиши омилҳои воқеӣ, ки дар маҷмӯъ мазмуни ислоҳоти конститутсиониро ташкил медиҳанд, муаллиф моҳият, зарурият, ғояҳои илмӣ ва принсипҳои

ҳуқуқии ислоҳоти конституционӣ, марҳилаҳои гузарондани ислоҳоти конституциониро таҳлил намуда, инчунин, заминаҳои ислоҳоти конституционии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, тартиби ташкили фаъолияти мақомоти давлатӣ ва пешниҳодҳои назариявӣ ва амалӣ доир ба масъалаи баррасишавандаро ироа менамояд.

Дар рисола, масоили робитаи ислоҳоти конституционӣ ба падидаи конституционализм, асосҳои сохти давлатӣ, ҳуқуқи инсон, таъзияи ҳокимияти давлатӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Ба ҳимоя нуктаҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Ислоҳоти конституционӣ – падидаи ҳуқуқӣ-конституционӣ буда, аз маҷмӯи чорабиниҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ-сиёсӣ иборат аст, ки бо мақсади гузаронидани дигаргуниҳои кулӣ ба Қонуни асосии давлат ва ё дар тарҳи нав қабул намудани он, инчунин дар асоси он тадриҷан мутобиқ намудани қонунгузори давлат равона карда мешавад.

Дар заминаи мафҳуми муайяншуда хусусиятҳои ислоҳоти конституциониро чунин муайян кардан имконпазир аст: ислоҳоти конституционӣ пеш аз ҳама зухуроти сиёсӣ-ҳуқуқӣ мебошад; ба чорабиниҳои давлатии хусусияти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ташкилидошта алоқаманд аст; баҳри дигаргунии қисман ё куллии Конститутсия равона мешавад; бо мақсади тадриҷан тағйир додани қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад; ислоҳоти конституционӣ хусусияти рушдбанда (диалектикӣ) дорад.

2. Дар асоси таҳлили гузаронидашуда чунин мафҳуми принципи ҳуқуқии ислоҳоти конституциониро метавон пешниҳод намуд: – принципи ислоҳоти конституционӣ асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки таҳкурсии низоми ислоҳоти конституциониро ташкил дода, маҷмӯи муносибатҳои вобаста ба амалисозии ислоҳоти конституционӣ ба вучуд омадаро муайян месозад.

Ба андешаи мо, асосҳои ислоҳоти конституциониро ба ғояҳои илмӣ ва принципҳои ҳуқуқӣ ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст. Ғояҳои илмӣ ин ақидаҳои мебошанд, ки моҳият, зарурият ва асосҳои ислоҳоти конституциониро муайян

менамоянд. Ба зумраи ғояҳои илмӣ ғояи мутавозини инкишофи низоми сиёсӣ, мукамалнамоии тарҳи конститусионии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, рушди гуногуншаклии мафкуравӣ, ғояи инкишофи озодии иқтисодии шаҳрвандон ва масъулияти иҷтимоии давлат дохил мешаванд.

Принсипҳои ҳуқуқӣ бошад, ин асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки амалӣ шудани раванди ислоҳоти конститусиониро таъмин менамоянд: принсипи татбиқи унсурҳои илмӣ дар раванди гузарондани ислоҳоти конститусионӣ, принсипи ҳувияти ҳуқуқии миллӣ, принсипи инкишофи меъёрҳои Конститутсия дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, принсипи ҳамкориҳои самарабахши мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар раванди гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ, принсипи таъминоти барномавии ислоҳоти конститусионӣ.

3. Бо назардошти қабул ва тақмили Конститутсияи ҚТ мо чунин марҳилаҳои ислоҳоти конститусиониро дар замони муосир мувофиқ мешуморем:

- қабули Конститутсияи ҚТ ҳамчун асоси оғозёбии давраи рушди ҷомеа ва давлат дар ҚТ;

- тақмили минбаъдаи Конститутсияи ҚТ дар заминаи вориднамоии тағйири иловаҳо ба он.

4. Асосҳои сохтори конститусионӣ - ин принсипҳои асосии дар Конститутсия мустаҳкамгардида, ки баҳри тавсифи давлати конститусионӣ равона шуда, доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим менамоянд. Равандҳои дар ҷаҳон ба амал омада, бахусус тағйироти геополитикӣ вобаста ба паҳншавии шаклҳои нави таҳдидҳои терроризму ифротгароӣ, бӯҳронҳо ва дигаргуниҳои гуногуни иқтисодӣ ба якпорчагии сохтори конститусионии ҚТ таъсир мерасонанд. Аз ин лиҳоз, зарурати танзими конститусионии чунин асосҳои муҳими бунёди давлатдорӣ, аз қабилӣ амниятӣ конститусионӣ, соҳибхотӣ иқтисодӣ, ҳифзи худшиносӣ ва гуногунии фарҳангӣ (релятивизми фарҳангӣ) ва ғайра ба миён омадааст. Яъне дар рафти дигаргунсозии минбаъдае, ки дар ҷумҳурии мо ба амал меоянд, бояд ба масъалаҳои ишорашуда диққати ҷиддӣ ва мақоми конститусионӣ дода шавад, ки асосҳои сохти конститусионии давлатро муайян мекунанд. Тамоми дигаргунсозии миллӣ ва таҳкими конститусионии

онҳо бояд дар асоси арзишҳои миллий ва фарҳангӣ ба роҳ монда шаванд, ки ин пояҳои давлатдорӣ муосирро тоҷиконро мустаҳкам менамояд.

5. Вобаста ба пешрафти ҷамъият ва амалияи давлатҳои хориҷӣ дар сатҳи Конститутсия зарурати ворид намудани меъёри нав дар самти ҳуқуқи озодиҳои инсон ба миён омадааст. Ба чунин ҳуқуқҳо, пеш аз ҳама, ҳуқуқҳои иттилоотӣ ва экологии шаҳрвандон, масъалаҳои танзими ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ ва роҳҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон дохил мешаванд.

6. Дар заминаи ислоҳоти конститусионии ҚТ принсипи таҷзияи ҳокимият дар Конститутсия бори аввал ба вучуд омад. Инкишофҳои минбаъда мақомоти давлатӣ бо ин принсип асос ёфта, ба ҳайси заминаи инкишофҳои ислоҳоти конститусионии шохаҳои ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон гардид.

Ислоҳоти конститусионии мақомоти қонунгузорро метавон ба ду қисм ҷудо кард, яке ислоҳоти низоми парлумонӣ, ки хусусияти сохториро дорад (ислоҳоти конститусионии соли 1999) ва дигаре, ки хусусияти ташкилӣ дорад (ислоҳоти конститусионии соли 2003 ва соли 2016).

Падидаи президентиро бошад, метавон ба ду марҳила ҷудо намуд: марҳилаи якум – таъсис ва барқарор намудани мансаби Президенти ҚТ дар заминаи қабули Конститутсияи ҚТ соли 1994; марҳилаи дуюм – ислоҳоти конститусионии солҳои 1999, 2003 ва 2016 ва дар асоси онҳо ташаккули падидаи мазкур (1999-2016).

Раванди ташаккули низоми судии муосир аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият ва қабули Конститутсияи соли 1994 оғоз гардид. Дар баробари ин, бояд зикр кард, ки раванди ташаккули низоми судии муосир 4 марҳилаи ислоҳоти конститусиониро паси сар кардааст.

- Ба даст овардани Истиқлолияти давлатии ҚТ;

- Ислоҳоти ҳокимияти судӣ бо қабули Конститутсияи соли 1994;

- Ислоҳоти конститусионии ҳокимияти судӣ солҳои 1999 ва 2003 ;

- Ислоҳоти конститусионии ҳокимияти судӣ бо қабул шудани барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ;

Зимни анҷом додани таҳқиқоти илмӣ аз ҷониби муаллиф як қатор тавсияҳои амалӣ пешниҳод шудаанд:

1. Пешниҳод менамоем, ки дар Қонуни конституцсионии ҚТ «Дар бораи райъпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» боби алоҳида дар бораи тартиби қабул ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия ворид карда шавад. Дар боби мазкур мафҳум, принципҳои ҳуқуқӣ ва чараёни амалисозии ислоҳоти конституцсионӣ муқаррар кардан ба мақсад мувофиқ мебошад.

2. Дар боби 2 Конституцсияи ҚТ «ҳуқуқи фаъолияти соҳибқорӣ» ҳамчун ҳуқуқи мустақили инсон дар низоми ҳуқуқу озодихои конституцсионӣ, муқаррар карда шавад. Ҳамчунин, дар Конституцсияи ҚТ муқаррароте вучуд надорад, ки масъалаҳои рушди рақобат ва манъи фаъолияти инхисориро танзим кунанд, ки бояд ҳамчун кафолати махсуси ҳуқуқӣ- конституцсионии ин ҳуқуқ баромад кунад.

3. Зарур аст, ки масъалаи ба мақомоти судӣ додани ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ баррасӣ карда шавад. Аз сабаби он ки судро ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимияти давлатӣ дар Конститутсия мустаҳкам карда шудааст, пешниҳод менамоем, ки дар баробари шоҳаи қонунгузорӣ ва иҷроия ба мақоми болоии судӣ ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дода шавад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот нуктаҳои дар диссертатсия овардашудаи муаллиф, ки назарияи ислоҳоти конституцсионии кишварро муайян намуда, илова бар ин, рушди падидаҳои конституцсиониро такмил медиҳанд ва ба он хусусияти ҳамаҷониба мебахшад, ташкил менамояд. Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқот бадастомада имконияти истифодаи онро ҳамчун заминаи методологӣ барои такмили минбаъдаи ғояҳои ислоҳоти конституцсионӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳим дар рушди илми ҳуқуқи конституцсионӣ ва ҳуқуқи ватанӣ метавонад барои таҳқиқотҳои минбаъда хизмат намояд. Хулосаҳо ва пешниҳодоти дар рисола истифодашуда метавонад ҳангоми банақшагири ва маҷмӯи чорабиниҳо оид ба такмили Конституцсияи ҚТ ва чараёни ворид намудани тағйиру иловаҳо ба он истифода шавад. Қайд намудан ба маврид аст, ки аҳамияти амалии таҳқиқот бо имконияти истифода бурдани асосҳои назариявӣ, хулоса ва тавсияҳои ҳангоми такмили қонунгузорӣ маҳдуд нагардида, балки он метавонад дар фаъолияти мақомоти қонунгузорӣ, иҷроия ва

судӣ, фаъолияти омӯзгорӣ дар муассисаҳои таълимии ихтисоси ҳуқуқшиносӣ, инчунин. дар низоми такмили ихтисос ва рушди кормандони мақомоти давлатӣ ва муассисаҳо, ки дар соҳаи ҳуқуқ корӯ фаъолият менамоянд, таъсири мусбати худро гузорад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи пажӯҳишҳои назарӣ ва амалии марбут ба паҳлуҳои гуногуни падидаи ислоҳоти конституционӣ, таҳлили натиҷа ва хулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, ақидаҳо ва тавсияҳои назарӣю амалии муаллиф, нуктаҳои илмии таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузори милли бо санадҳои меъриии ҳуқуқии байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.02 - Ҳуқуқи конституционӣ; ҳуқуқи мурофиаи судии конституционӣ; танзими ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктараби дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар таҳқиқи рисола, чунин муайян карда мешавад: яқум, натиҷаҳои илмии тадқиқоти диссертатсионӣ, аз ҷумла, навгониҳои назариявӣ, хулосаҳо, нуктаҳои асосии ба ҷимояи пешниҳодшаванда, тавсияҳои амалии рисола аз ҷониби муаллиф шахсан ба даст оварда шудааст; дуюм, саҳми шахсии муаллиф дар пешниҳоди навгониҳои илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ, ҳалли мушкилоти мубрам оид ба мафҳум ва моҳияти ислоҳоти конституционӣ ва равандҳои баргузори он дар ҶТ ифода меёбад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи ҳуқуқи конституционии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, борҳо дар чаласаҳои кафедра муҳоқима шуда, ба ҷимоя тавсия карда шудааст.

Паҳлуҳои гуногуни таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳо ва семинарҳои илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ зерин дар шакли маъруза пешниҳод шудааст. Аз ҷумла:

а) байналмилалӣ

– Конференсияи VII байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Низоми ҳуқуқи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлакатҳои ИДМ: таҳлили тамоюлҳо ва дурнамои рушд» бахшида ба «25- солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзӯи: «Таҳавуллоти падидаи президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи тағйири иловаҳои конститутсионии солҳои 1999, 2003 ва 2016» – Душанбе, 2019;

– Конференсияи VI байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами ҳуқуқшиносӣ» дар мавзӯи «Ислохотҳои конститутсионӣ ва таъсири онҳо ба ташаккули падидаи президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе, 2019;

– Конференсияи VI байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо» дар мавзӯи «Ислохоти конститутсионӣ дар рушди ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе, 2019;

– Конференсияи байналмилалии илмию амалӣ таҳти унвони «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз». дар мавзӯи «Ислохоти конститутсионӣ дар заминаи тағйири иловаҳо ба Конститутсияи ҚТ» – Душанбе, 2022.;

б) ҷумҳуриявӣ

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Аҳамияти Иҷтимоӣ тақдирсозӣ XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдорӣ миллии ва рушди қонунгузорӣ» дар мавзӯи «Принсипҳои гузаронидани ислохоти конститутсионӣ» – Душанбе, 2019;

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ таҳти унвони «Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ» дар мавзӯи «Тақмили меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи тағйири иловаҳои соли 2016» (шаҳри Душанбе 7-уми декабри соли 2021);

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ таҳти унвони «Нақши Конститутсия дар амалишавии ҳадафҳои стратегии давлат» дар мавзӯи «Ислохоти конститутсионӣ дар заминаи тағйири иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016» (шаҳри Душанбе 1-уми ноябри соли 2022):

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои ин таҳқиқот дар қорҳои интишоршудаи асосии муаллиф, аз он ҷумла, 21 мақолаи илмӣ, ки 7 он дар маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 14 мақола дар маҷаллаҳои дигар нашр гардидааст, инъикоси худро ёфтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқот мувофиқ буда, аз феҳристи ихтисорот, муқаддима, ду боб, шаш зербоб, ҳулоса, тавсияҳо ва феҳристи адабиёти истифодашуда ва маъхазҳо таркиб ёфтааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 217 саҳифаро дар бар мегирад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи тадқиқотӣ асоснок гардидааст, дараҷаи инкишофи илмии он тавсиф шудааст, асосҳои методологӣ ва назариявии қор, асосҳои меъёрӣ-конститутсионии рисола нишон дода шудааст, нуқтаҳои шаҳодатдиҳандаи навгонии илмӣ ва аҳамияти амалии рисола, инчунин нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда мухтасар дар бораи натиҷаҳои тадқиқот ва соҳтори диссертатсия оварда шудаанд.

Боби якуми диссертатсия – **«Мафҳум ва мазмуни ислоҳоти конститутсионӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ-конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»** ном дошта, аз се зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум – **«Мафҳум ва моҳияти падидаи ислоҳоти конститутсионӣ»** муаллиф тасаввуроти назариявии асосиро оид ба падидаи ислоҳоти конститутсионӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Қайд мегардад, ки дар ташкилу бунёди давлати миллии Тоҷикистон Конститутсия ҳамчун санади бунёдгузори давлатӣ нақши ҳалкунанда дорад. Конститутсия санадест, ки заминаҳои меъёрии бунёди давлатиро баҳри пайвасти насли гузаштаву оянда ба миён овард. Дар тӯли садсолаҳои қарни гузашта, кишвари мо пайваста дар ҷустуҷӯи шакли мукамалнамоии бунёди давлатдорӣ милли буда, аз ташкили ҷумҳурии мухторӣ оғоз ёфт ва бо эълон гаштани Истиқлолияти давлатӣ онро ба анҷом расонид. Ҳамаи ин тағйиротҳо бо ислоҳоти дахлдори конститутсионӣ дар Конститутсияи кишвар инъикоси худро ёфтаанд. Бинобар ин, ислоҳоти конститутсионӣ раванди асосии инкишофи

давлатдории миллӣ ба шумор рафта, объекти мустақили таҳқиқоти илмиро ташкил медиҳад.

Баъдан, муаллиф ибраз менамояд, ки дар адабиёти ҳуқуқшиносӣ ҳуди мафҳуми «ислоҳоти конститутисионӣ» гуногун маънидод мешавад, яъне дар ин маврид андешаи ягона вучуд надорад.

Дар асоси омӯзиши ақидаҳои олимони муаллиф мафҳуми ислоҳоти конститутисиониро пешниҳод менамояд: – «ислоҳоти конститутисионӣ – падидаи ҳуқуқӣ-конститутисионӣ буда, аз маҷмӯи ҷорабиниҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ-сиёсӣ иборат аст, ки бо мақсади гузаронидани дигаргуниҳои кулӣ ба Қонуни асосии давлат ва ё дар тарҳи нав қабул намудани он ва дар асоси он тадриҷан мутобиқ намудани қонунгузории давлат равона карда мешавад».

Ҳамчунин, аз мафҳуми пешниҳоднамудаи муаллиф хусусиятҳои асосии он муайян ва мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз ҷумла - ислоҳоти конститутисионӣ пеш аз ҳама, зухуроти ҳуқуқӣ мебошад; ба ҷорабиниҳои давлатии хусусияти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ташкилидошта алоқаманд аст; баҳри дигаргунии қисман ё куллии Конститутисия равона мешавад; бо мақсади тадриҷан тағйир додани қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад; ислоҳоти конститутисионӣ хусусияти рушдбанда (диалектикӣ) дорад.

Зербоби дуум – «**Ғояҳои илмӣ ва принципҳои ҳуқуқии ислоҳоти конститутисионӣ**» - ро диссертант ба таҳлили мафҳум ва таснифбандии ғояҳои илмӣ ва принципҳои ҳуқуқии ислоҳоти конститутисионӣ, инчунин онҳоро аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ-конститутисионӣ баррасӣ менамояд.

Муаллиф қайд мекунад, ки амалисозии ислоҳоти конститутисионӣ дар доираи асосҳои роҳбарикунандаи он, омили асосии демократикунонии ислоҳоти конститутисионӣ мебошад, ки риояи онҳо шартҳои асосии амалишавии ислоҳоти конститутисионӣ ба ҳисоб рафта, аз моҳият, мазмун ва шакли амалишавии ташаккули Конститутисия бармеоянд.

Муаллиф аз таҳлили адабиётҳои ватанӣ хориҷӣ чунин мафҳуми принципҳои ислоҳоти конститутисиониро пешниҳод менамояд: «принципҳои ислоҳоти конститутисионӣ - ин асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки таҳкурсии низомии ғояҳои

ислоҳоти конститутиони ро ташкил дода, маҷмӯи муносибатҳои вобаста ба амалисозии ислоҳоти конститутиони ба вучуд омадаро муайян месозад”.

Муаллиф асосҳои ислоҳоти конститутиониро ба ғояҳои илмӣ ва принсипҳои ҳуқуқӣ ҷудо намуда, ба андешаи он ғояҳои илмӣ ин ақидаҳои мебошанд, ки моҳият, зарурият ва асосҳои ислоҳоти конститутиониро муайян менамоянд. Ба зумраи ғояҳои илмӣ ғояи мутаваззини инкишофи низоми сиёсӣ, мукаммалнамоии тарҳи конститутиони ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, рушди гуногуншакли мафкурави, ғояи инкишофи озодии иқтисодии шаҳрвандон ва масъулияти иҷтимоии давлат дохил мешаванд.

Принсипҳои ҳуқуқӣ бошад, ин асосҳои роҳбарикунанда мебошанд, ки амалӣ шудани раванди ислоҳоти конститутиони таъмин менамоянд: принсипи татбиқи унсурҳои илмӣ дар раванди гузарондани ислоҳоти конститутиони, принсипи ҳувиати ҳуқуқи миллӣ, принсипи инкишофи меъёрҳои Конститутисия дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, принсипи ҳамкориҳои самарабахши мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар раванди гузаронидани ислоҳоти конститутиони, принсипи таъминоти барномавии ислоҳоти конститутиони.

Дар зербоби сеюми боби якум – «**Марҳилаҳои ислоҳоти конститутиони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» - диссертант менависад, ки марҳилаҳо ва давраҳои ислоҳоти конститутиони пеш аз ҳама, ба ташаккулёбии воқеаҳои ҷамъиятӣ равона гашта, ҳамчунин, имкон медиҳанд, ки пай дар пай ё баробарии он пайгирӣ гардад.

Диссертант аз таҳлили адабиётҳои ватанӣ ва ақидаҳои олимони ба ҳуҷуа омадааст, ки аксари олимони ватанӣ ба масъалаҳои таҳия, қабул ва амали Конститутисияи ҷумҳурии бештар эътибор додаанд, аммо марҳилаҳои рушди он махсус мавзӯи таҳқиқот қарор дода нашудааст. Албатта, давраҳои пайдоиш ва рушди конститутиони Тоҷикистон бо давраҳои рушди ҷомеа ва давлат робита доранд, аммо ба назари муаллиф, масоили марҳилабандии ислоҳоти конститутиони танҳо ба ҷараёни таҳия ва қабули конститутисия маҳдуд қардан лозим нест, зеро ислоҳоти конститутиони, инчунин давраҳои мукаммалнамоии онро низ дарбар мегирад.

Илова бар ин, диссертант қайд мекунад, ки марҳилаҳои ислоҳоти конститутионино вобаста ба инкишофи падидаҳои асосии конститутионӣ ба ду раванд алоқаманд сохтан мумкин аст:

- 1) пайдоиш ва инкишофи Конститутисия;
- 2) ташаккул ва такмили омилҳои давлатдории миллӣ.

Ба андешаи муаллиф, ҷудо намудани марҳилаҳои ислоҳоти конститутионӣ вобаста ба давраҳои қабули Конститутисия, моҳияти падидаи мазкурро маҳдуд месозад, зеро ислоҳоти конститутионӣ чараёни доимоамалкунанда мебошад. Бо роҳи гузарондани ислоҳоти конститутионӣ пеш аз ҳама, падидаҳои давлатдорӣ мукамал карда мешаванд, ки маҳз ин мукамалнамоиҳо инъикоси худро дар Конститутисия меёбанд.

Муаллиф марҳилаҳои ислоҳоти конститутионино вобаста ба рушди падидаҳои асосҳои сохтори конститутионӣ, вазъи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатӣ ҷудо намуда, бо он асоснок менамояд, ки марҳилаҳои пайдоиш ва инкишофи ислоҳоти конститутионӣ маҳз бо падидаҳои, ки дар Конститутисия мустақкам мегарданд, вобаста мебошад.

Ҳамчунин, диссертант чунин марҳилаҳои ислоҳоти конститутионино дар замони муосир ҷудо намудааст:

- 1) қабули Конститутисияи ҚТ ҳамчун асоси оғозёбии давраи рушди ҷомеа ва давлат дар ҚТ;
- 2) такмили минбаъдаи Конститутисияи ҚТ дар заминаи вориднамоии тағйиру иловаҳо ба он.

Ба назари муаллиф, дар натиҷаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутисия таъинот ва ҳолати меъёрҳои муайяни он дигаргун мегардад ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутисия ба ҳалли чунин масъалаҳо равона шудаанд: тағйиротҳои хусусияти имлоидошта, тағйиротҳои хусусияти мушаххаскунандаю дақиқкунандадошта, тағйиротҳои, ки хусусияти хоричнамоиро дороанд, ворид намудани меъёри нави конститутионӣ.

Боби дуюм – «**Ташаккули падидаҳои конститутионӣ дар заминаи ислоҳоти конститутионии соли 1994 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» - ба таҳлили ташаккули асосҳои сохтори конститутионӣ, рушди ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд

дар асоси Конституцияи соли 1994 ва ташаккули конституционии мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст.

Дар зербоби якуми ҳамин боб – «**Ташаккули асосҳои сохтори конституционӣ**» - диссертант қайд менамояд, ки кабули Конституцияи ҶТ дар соли 1994 марҳалаи нави рушди конституционии низоми ҳуқуқии ватаниро муайян намуд, ки кишвари мо ба давраи навбатии рушди конституционӣ ворид гардид, ки дар доираи он раванди нави ислоҳоти конституционӣ оғоз ёфт, ки шароиту асосҳои муайян кардани самтҳои ислоҳоти минбаъдаи конституционӣ ба миён омад. Конституцияи ҷорӣ модели нави сохтори тамоми давлат (шаклҳои идоракунӣ, шаклҳои сохти давлатӣ, намуди режими давлатӣ-сиёсӣ), сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, принципҳои нави ташкил ва фаъолияти онҳоро пешниҳод кард. Бо дарназардошти ин, пеш аз ҳама, ҳадаф ва вазифаҳои рушди конституционии Тоҷикистон дар охири асри XX - ибтидои асри XXI тағйир ёфт.

Вобаста ба гуфтаҳои боло муаллиф зарур донистааст, ки ҳуди мафҳуми асосҳои сохтори конституционӣ мушаххас карда шавад. Ба андешаи ӯ асосҳои сохтори конституционӣ асоси бунёди давлатдорӣ муосир мебошанд ва онҳо принципҳои асосии низоми сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғоявии давлатро инъикос мекунанд, фаҳмида мешавад.

Муҳақққ дар асоси мафҳуми овардааш ба хулосае меояд, ки мазмун ва моҳияти асосҳои сохтори конституционӣ ду ҷанбаро дар бар мегирад: ҳуқуқӣ ва ҳақиқӣ. Ҷанбаи ҳуқуқӣ категорияи расмӣ буда, низоми меъёрҳо ва принципҳои, ки дар Конституция мустақкам гардидаанд, ташкил медиҳад. Дар навбати худ ҷанбаи ҳақиқӣ воқеияти объективӣ, яъне низоми муносибатҳои воқеан дар ҷомеа ҷойдоштаро инъикос менамояд (масалан, дар заминаи ҳуқуқӣ амалӣ намудани таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, эҳтироми ҳуқуқи инсон ва ғайра). Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки барои амалишавии пурраи асосҳои сохтори конституционӣ татбиқи ҳар ду ҷанбаи ин падида лозим аст.

Муаллиф ба ин назар аст, ки баъди ба даст овардани Истиклолияти давлатии ҶТ дар сохтори конституционии он тағйироти куллӣ ба амал омад. Ҷуноне ки таҳлили мӯхтавои

боби 1 Конституцияи ҚТ нишон медиҳад, дар натиҷаи ислоҳоти конституцияи соли 1994 ба он ниҳодҳо ва категорияҳои нав дохил карда шудаанд, ки то ин давра, дар амалияи давлатӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон истифода нашуда буданд. Аз қабилӣ - давлати демократӣ (моддаи 1,6), давлати ҳуқуқбунёд (моддаи 1), давлати дунявӣ (моддаи 1,8), давлати иҷтимоӣ (моддаи 1), таҷзияи ҳокимияти давлатӣ (моддаи 9), шаклҳои гуногуни моликият ва озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ (моддаи 12) ва ғ. Диссертант ҳар як падидаи асосҳои сохтори конституциониро дар алоҳидагӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, вобаста ба тамоюлу инкишофи ин падидаҳо хулосаҳои мушаххасро пешниҳод намудааст.

Муаллиф ба таҳлили он дар рафти дигаргунсозҳои минбаъдае, ки дар ҷумҳурии мо ба амал меоянд, ба масъалаҳои ишорашуда бояд диққати ҷиддӣ ва мақоми конституционӣ дода шавад, ки асосҳои сохти конституцияи давлатро муайян мекунанд, тамоми дигаргунсозҳои миллий ва таҷқими конституцияи онҳо, бояд дар асоси арзишҳои миллий ва фарҳангӣ дохилӣ ва ба ин васила, пояҳои давлатдорӣ муосири тоҷикро мустақкам менамояд.

Дар зербоби дуюм – **«Рушди ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар асоси Конституцияи соли 1994»** - муаллиф қайд мекунанд, ки ҳуқуқҳои инсон дар сохтори конституцияи давлати муосир мавқеи марказӣ ишғол намуда, на танҳо муносибатҳои байни шахсон, гуруҳҳо ва давлатро муайян мекунанд, балки тавассути сохторҳои давлатӣ, раванди қабули қарорҳо ва тартиби назоратро муқаррар месозад. Ба ақидаи диссертант раванди ислоҳоти низоми ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон аз замони ба даст овардани истиқлолият ва қабули Конституцияи соли 1994 оғоз мегардад. Ин бо он алоқаманд аст, ки дар натиҷаи ислоҳоти конституцияи соли 1994 дар Тоҷикистон муносибат ба танзими ҳуқуқи конституцияи инсон ба кулӣ тағйир ёфтааст. Рушди конституционализм бо тағйири парадигмаи инсондӯстӣ тавсиф меёбад. Агар дар ибтидо ба ҷанбаҳои институтсионалӣ, бахусус ба ташкили давлат ва низоми мақомоти он тавачҷӯҳӣ асосӣ дода мешуд. Дар замони муосир, мавқеи шахсиятҳо ва гуруҳҳои алоҳидаи шахсон, инчунин неқӯаҳволии одамон нақши калидӣ дар ҳаёти ҷамъият мебозад. Дар натиҷаи ин кафолатҳо дар соҳаи ҳуқуқи

инсон дар ҳуқуқи конституционӣ мақоми марказиро ишғол мекунад.

Ба ақидаи муаллиф аз рӯзи қабули Конститутсияи ҚТ бисту ҳашт сол сипарӣ шуд ва дар ин муддат ҳуқуқҳои бисёри нави инсон ба вучуд омаданд, ки мустақкамкунии конституциониро тақозо мекунад. Ба шумораи чунин ҳуқуқҳо, пеш аз ҳама, ҳуқуқҳои иттилоотӣ ва экологии шаҳрвандон, масъалаҳои танзими ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ ва роҳҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон, инчунин як қатор масъалаҳои дигари соҳаи ҳуқуқи инсон дохил мешаванд. Ҳамин тавр, яке аз дигаргунсозихои асосие, ки дар ҷаҳони имрӯза ба амал меояд, рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ҳаёти инсонӣ амиқтар ворид шуда, аллақай як қисми таркибии фаъолияти дастгоҳи давлатӣ гардидаанд. Вобаста ба пешрафти ҷамъият ва амалияи давлатҳои хориҷӣ дар сатҳи Конститутсия зарурияти ворид намудани ҳуқуқҳои нав дар самти ҳуқуқу озодиҳои инсон ба миён омадааст.

Дар зербоби сеюм - **«Ташаккули конституционии мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»** - масъалаҳои вобаста ба инкишофи низоми мақомоти давлатии қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ дар натиҷаи ислоҳоти конституционӣ дахл дорад. Умуман, падидаи асосие, ки дар натиҷаи ислоҳоти конституционӣ ба вучуд омад, ин эълон гардидани принсипи таҷзияи ҳокимият буд.

Диссертант қайд менамояд, ки дар асоси ин принсип дар ҚТ низоми сохти ҳокимият ба кулӣ тағйир ёфт - аз принсипи ягонагӣ гузариш ба таҷзияи он ва муқаррар намудани муносибатҳои миёни онҳо дар асоси принсипи мувозинат ва боздорӣ амалӣ карда шуд.

Ба андешаи диссертант, ҷавҳари асосии инкишофи парлумони касбӣ дар мамлакат бо қабули Конститутсияи соли 1994 ба вучуд омада, дар асоси ислоҳоти конституционии минбаъда такмил меёбанд ва ислоҳоти парлумон дар мамлакат, ҳануз аз қабули Конститутсияи ҷумҳурӣ оғоз гардида, марҳилаи асосии инкишофи парлумон маҳз ислоҳоти конституционии соли 1999, ки ба тариқи райпурсии умумихалӣ баргузор гардид, асос шуда метавонад.

Муаллиф аз таҳлили чараёни ислоҳоти конститусионии парламон ба маълум намудааст, ки ислоҳоти мазкурро метавон ба ду қисмат ҷудо кард, яке ислоҳоти низоми парламон, ки хусусияти сохториро дорад (ислоҳоти конститусионии соли 1999) ва дигаре, ки хусусияти ташкилиро дорад (ислоҳоти конститусионии соли 2003 ва соли 2016).

Ба андешаи муаллиф, ислоҳоти конститусионии ҳокимияти иҷроия ва сардори давлат дар Конститутсияи ҚТ соли 1994 яку яқбора пайдо нашуда, он бо қонуниятҳои инкишофи раванди сиёсӣ ҳуқуқӣ алоқаманд мебошад.

Муаллиф инкишофи мақомоти ҳокимияти иҷроияро ба падидаи президентӣ алоқаманд намуда, ташаккули падидаи мазкурро ба ду марҳила ҷудо намудааст: марҳилаи якум – таъсис ва барқарор намудани мансаби Президенти ҚТ дар заминаи қабули Конститутсияи ҚТ соли 1994; марҳилаи дуюм – ислоҳоти конститусионии солҳои 1999, 2003 ва 2016 ва дар асоси онҳо ташаккули падидаи мазкур. Дар давраи аввал вобаста ба инкишофи падидаи президентӣ, ки бо интихоботи бавоситаи Президент, шартҳои синнусолӣ, муқимият, шаҳравандӣ ва пешниҳоди номзад ба мансаби президентӣ танҳо аз ҷониби вакилони халқӣ бори аввал муқаррар гардид. Ҷамчунин, бори аввал вобаста ба баланд бардоштани мақоми Президент қонун қабул карда шуда, интихоботи умумихалқии мансаби президентӣ баргузор гардид. Ҷамчунин, вобаста ба омилҳои объективӣ падидаи президентӣ барҳам дода шуда, ваколати Президент ба Шурои Олӣ дода шуд. Дар баробари ин, эҳёи мансаби президентӣ ва танзими конститусионии вазъи ҳуқуқии Президент.

Дар давраи дуюм бошад, муаллиф ислоҳотҳои конститусионии солҳои 1999, 2003 ва 2016 гузаронида шуда, алоқаманд медонад. Дар раванди ислоҳотҳои конститусионии мазкур доираи меъёрҳои, ки вазъи ҳуқуқӣ – конститусионии Президентро муқаррар менамуд, тағйир ёфт. Яъне ислоҳоти конститусионии падидаи президентӣ, ки ба талаботҳои нисбат ба номзадҳои Президенти ҚТ дахл доранд, ислоҳоти конститусионӣ вобаста ба муҳлати ваколати Президент алоқаманд ва ислоҳоте, ки ба салоҳияти Президенти мамлакат алоқаманд мебошад.

Муаллиф пас аз таҳлили падидаи президентӣ ба хулосае меояд, ки дар раванди ислоҳоти конститусионӣ падидаи президентӣ дар Тоҷикистон тағйиротҳои куллиро паси сар намуд, ки ифодакунадаи муосири инкишофи соҳибистиклолии мамлакат мебошад.

Диссертант дар самти ислоҳоти ҳокимияти судӣ қайд менамояд, ки дар низоми имрӯзаи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти судӣ мавқеи махсус дода мешавад. Ин мақомро ҳокимияти судӣ дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ ва қабули Конститутсияи ҚТ соли 1994 соҳиб гардид. Аз ҷумла, таҷдиди қонунгузории конститусионӣ дар ин самт, раванди ташаккули низоми демократии ҳокимияти давлатӣ, раванди гузаронидани ислоҳоти судӣ бо мақсади фароҳам овардани механизмҳои ҳуқуқие, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро қафолат медиҳанд, мисолҳои мушаххас дар ин самт мебошанд.

Ислоҳоти анҷомдодашудаи конститусионии ҳокимияти судӣ дар кишвар, барои ташаккул ва рушди давлатдорӣ муосири мамлакат шароит фароҳам овард.

Муаллиф раванди ислоҳоти конститусионии ҳокимияти судиро ба 4 марҳила ҷудо кардааст:

1. Марҳилаи аввал, бо раванди ба даст овардани истиқлолияти ҚТ;

2. Марҳилаи дуюми ислоҳоти ҳокимияти судӣ бо қабули Конститутсияи соли 1994;

3. Марҳилаи сеюми ислоҳоти ҳокимияти судӣ бо ислоҳоти конститусионии солҳои 1999 ва 2003;

4. Давраи чоруми ислоҳоти конститусионии ҳокимияти судӣ бо қабул шудани барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ оғоз меёбад.

Ҳамин тариқ, муаллиф қайд менамояд, ислоҳоти судӣ дар мамлакат ба ислоҳоти конститусионӣ алоқаманд буда, ҷузъи таркибии ислоҳоти конститусионӣ мебошад. Аз нуқтаи назари муаллиф, вобаста ба аҳамияти амалӣ пайдо намудани меъёрҳои конститусионӣ ва духура истифода нагардидани онҳо тафсири Конститутсия ба салоҳияти Суди конститусионии ҚТ, ҳамчун мақомоти ҳифз ва ҳимоякунандаи Конститутсия дода шавад.

Дар баробари ин, низоми мақомоти судии мамлакат дар татбиқсозии меъёрҳои қонунгузории кишвар мақоми асосиро

доранд, аз ин ру ба мақсад мувофиқ мешуморад, ки ҳуқуқи ташабуси қонунгузори ба судҳои зинаи болоӣ (Суди конститусионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ) низ дода шавад.

ХУЛОСА

Дар хулоса диссертант натиҷаҳои тадқиқоти худро ҷамъбаст намуда, ҷиҳати тақмили қонунгузори оид ба ислоҳоти конститусионӣ дар даврони соҳибистиклолӣ тавсияҳои асоснок пешниҳод менамояд.

1. Муаллиф қайд мекунад, ки дар ташкилу бунёди давлати миллии Тоҷикистон Конститутсия ҳамчун санади бунёдгузори давлатӣ нақши ҳалкунанда дорад. Конститутсия санадест, ки заминаҳои меъёрии бунёди давлатиро баҳри пайвасти насли гузаштаву оянда ба миён овард. Маҳз бо дарназардошти инкишофи конститусионии давлатдорӣ тоҷикон, ки дар заминаи ислоҳот ба вучуд омадааст, ки он муҳимтарин шартӣ рушди муносиби ҷомеа ва давлат буда устувории Қонуни асосии кишвар ба ҳисоб меравад. [М-17]

2. Барои дарки дурусти моҳияту мазмуни ислоҳоти конститусионӣ ва дарки мазмуни асосии он зарурияти таснифбандии он зарур мебошад. Дар натиҷаи таҳлили мафҳумҳои пешниҳод намудаи олимони ва муайян намудани моҳият ва хусусиятҳои ислоҳоти конститусионӣ, ислоҳоти конститусиониро чунин таснифбандӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

1. Аз рӯи ҳаҷм ислоҳоти конститусионӣ ба ду қисмат ҷудо мешавад:

- а) ислоҳоти конститусионии васеъ;
- б) ислоҳоти конститусионии маҳдуд;

Ислоҳоти конститусионӣ ба маънои васеъ - бо мақсади гузаронидани дигаргуниҳои тағйири низоми иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ дар давлат дар сатҳи конститусионӣ ва қабули Конститутсияи нав ва дар заминаи он тадриҷан мутобиқ намудани қонунгузори давлат равона мешавад.

Ислоҳоти конститусионӣ ба маънои маҳдуд – ин қабул ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни асосии давлат мебошад.

2. Ислоҳоти конститусионӣ вобаста ба амалисозии он моддӣ ва муурофиавӣ чунда намудан мумкин аст. [М-8]

3. Дар натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ ба чунин хулоса омадем, ки дар муайяннамоии моҳияти ислоҳоти конститусионӣ мавқеи асосиро ба паҳлуи ҷараёни (раванди) он медиҳанд, Бинобар ин қисмати асосии ислоҳоти конституциониро тағйирот ба Конститутсия ташкил медиҳад. Дар натиҷаи таҳлили масъалаҳои дар боло зикр шуда, метавон ба хулосае омад, ки ҳама гуна тағйиротҳо ба Конститутсия ба ду мазмун ҷаҳмида мешавад:

1) Қабули намудани Конститутсияи нав;

2) Ислоҳнамоии Конститутсияи амалкунанда; [М-10]

4. Яке аз шартҳои бомувафакят гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ, ин муайян намудани асосҳо ва ғояҳои роҳбарикунандаи он ба шумор меравад. Бо ин мақсад зарур аст, ки принципҳои ислоҳоти конституциониро, ки аз таасуротҳои дар ҷомеаи муосир вучуд доранд, ва онро ҳамчун ҷараёни сиёсӣ-ҳуқуқие, ки моҳияти иҷтимоӣ доранд муайян намоем. [М-13]

Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки дар принципҳои ислоҳоти конститусионӣ бевосита мазмуни асосҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғоявӣ ифода гардад ва ҳамчунин нишонаҳои асосии муносибати ташкилии раванди ислоҳот, шакли ҳуқуқии он ва ҷанбаҳои бунёдии ҳуқуқӣ муайян карда шавад.

5. Муқаррар намудани марҳилаҳои ислоҳоти конститусионӣ бо муайян намудани ислоҳоти конститусионӣ ҳамчун зуҳуроти ҳуқуқӣ-давлатӣ вобаста аст. Олимони ватанӣ масоили марҳилабандии ислоҳоти конституционро дар аксари ҳолатҳо ба раванди қабули Конститутсияҳо дар Тоҷикистон мубоҷ мегардонанд, яъне оғози ҷараёни баргузоршавии ислоҳоти конституциониро бо қабул шудани Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон аз соли 1929 алоқаманд менамоянд. Дар навбати худ дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ ақидаҳои вохурда мешаванд, ки марҳилаҳои ислоҳоти конституциониро танҳо аз лаҳзаи ба даст даровардани соҳибхитиёрии давлатӣ чунда менамоянд.

Аз андешаҳои овардашудаи олимони ватанӣ хулоса кардан мумкин аст, ки марҳилаҳои ислоҳоти конституциониро вобаста ба инкишофи падидаҳои асосии конститусионӣ ба ду раванд алоқаманд месозанд:

- пайдоиш ва инкишофи Конституция;
- ташаккул ва тақмили омилҳои давлатдории милли.

Ба андешаи мо, ҷудо намудани марҳилаҳои ислоҳоти конститусионӣ вобаста ба давраҳои қабули конституция, моҳияти падидаи мазкурро маҳдуд месозад, зеро чи тавре, ки дар боло қайд намудем, ислоҳоти конститусионӣ чараёни доимоамалкунанда мебошад. Бо роҳи гузарондани ислоҳоти конститусионӣ пеш аз ҳама падидаҳои давлатдори мукамал мегарданд, ки маҳз он инъикоси худро дар Конституция меёбанд.

Ҳамин тариқ, марҳилаҳои ислоҳоти конститусиониро вобаста ба, рушди падидаҳои асосҳои сохтори конститусионӣ, вазъи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатӣ ҷудо намудан мумкин аст, ки онҳо дар Конституция танзими худро ёфтаанд.

6. Асосҳои сохтори конститусионӣ асоси бунёди давлатдории муосир мебошанд ва онҳо принципҳои асосии низоми сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғоявии давлатро инъикос мекунанд. Дар натиҷаи таҳлилҳои мафҳуми асосҳои сохтори конститусионӣ аз ҷониби олимони ба ҳуҷум омадем, ки мазмун ва моҳияти асосҳои сохтори конститусионӣ ду ҷанба дар бар мегирад - ҳуқуқӣ ва ҳақиқӣ. Ҷанбаи ҳуқуқи расмӣ буда низоми меъёрҳо ва принципҳо, ки дар Конституция мустақкам гардидаанд ташкил медиҳад. Дар навбати худ ҷанбаи ҳақиқӣ воқеияти объективӣ яъне низоми муносибатҳои воқеан дар ҷомеа ҷойдоштаро инъикос менамояд (масалан, дар заминаи ҳуқуқӣ амали намудани таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, эҳтироми ҳуқуқи инсон ва ғайра). Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки барои амалишавии пурраи асосҳои сохтори конститусионӣ татбиқи ҳар ду ҷанбаи ин падида лозим аст. [М-1]

Инчунин, дар асоси мафҳуми таҳлилгардида, метавон як қатор хусусиятҳои асосҳои сохтори конститусиониро тавсиф намуд:

- соҳибхитӣ, демократӣ, инсондустӣ, кафолатнокии асосҳои сохтори конститусионӣ;
- аз рӯи мақсади худ як шакли муносибати ҳуқуқӣ - конститусионӣ ба шумор меравад;

- маҳакҳои асосии низоми давлатӣ, шакли давлат, сохти худудӣ - давлатӣ ва речаи сиёсиро муайян менамояд;

- онҳо наметавонанд тағйир ёбанд ба истиснои ҳолатҳои муқаррарнамудаи Конституция;

- ҳеч як меъёрҳои Конституция набояд муқолифи асосҳои сохтори конституционӣ бошад.

7. Ҳуқуқҳои инсон дар асосҳои сохтори конституционии давлати муосир мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Ҳангоми ташаккули низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон дар Конституцияи ҚТ соли 1994, ба сифати асос муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, аз ҷумла Эълони умумии ҳуқуқи башар ва ду Паймони байналмилалӣ, ки дар онҳо принципҳои асосии ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурӣ таҷасум ёфтаанд, гирифта шуданд. [М-12]

8. Падидаи асосие, ки дар натиҷаи ислоҳоти конституционӣ ба вучуд омад, ин эълонгардидани принципи таҷзияи ҳокимият буд. Дар замони шуравӣ ин принципи инкор карда мешуд. Дар асоси ин принцип дар ҚТ низоми сохти ҳокимият ба қуллӣ тағйир ёфт. Моддаи 9 Конституция таъсиси се шохаи ҳокимиятро муқаррар намуд: ҳокимияти қонунгузор – Маҷлиси Олӣ, ҳокимияти иҷроия – Президент ва Ҳукумат ва судӣ – Судӣ конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва низоми судии мамлакат. [М-4]

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Ба ғайр аз хулосаҳои назариявӣ оид ба тақмили қонунгузории кишвар як қатор пешниҳодҳои омода намудаем:

1. Пешниҳод менамоем дар Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи райъпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» боби алоҳида дар бораи тартиби қабул ва ворид намудани тағйири иловаҳо ба Конституция ворид карда шавад. Ҳамчунин дар боби мазкур муқаррар намудани мафҳуми ислоҳоти конституционӣ, принципҳои ҳуқуқӣ ва ҷараёни амалисозии ислоҳоти конституционӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

2. Зарур аст, ки дар Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи райъпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар қисмати муқаррароти асосӣ принципҳои ҳуқуқии ҷараёни қабул ва

тағйиру иловаҳо ба Конститутсия ба таври зерин муқаррар карда шавад: «принсипи ҳувияти ҳуқуқии миллӣ, принсипи инкишофи меъёрҳои Конститутсия дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, принсипи ҳамкории самарабахши мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ, принсипи таъминоти барномавии ислоҳоти конститусионӣ».

3. Дар моддаи 32 Конститутсияи ҚТ бо чунин муқаррарот пурра карда шавад: «Ҳар кас ҳуқуқ дорад ба фаъолияти соҳибқорие, ки қонун манъ накардааст, машғул шавад».

4. Моддаи 58 Конститутсия ба таври зайл муқаррар карда шавад «Аъзои Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон, Суди конститусионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд».

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъби расидаанд:

[1–М]. Ганиев, Д.Ш. Реформирование основ конституционного строя по Конституции Республики Таджикистан 1994 года [Текст] / Д.Ш. Ганиев // Паёми донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон. – 2018. – № 1 (22). – С. 110-118. ISSN 2308-054X.

[2–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Нақши Пешвои миллат дар рушди ислоҳоти конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ.Ш. Ганиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 3 (27). – С. 69-74. ISSN 2307-5198.

[3–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Таҳлили тағйиру иловаҳои соли 1999 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 [Матн] / Ҷ.Ш. Ганиев, А.М. Диноршоев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 4 (24). – С. 49-56. ISSN 2307-5198.

[4–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Нақши ислоҳоти конститусионӣ дар рушди таҷзияи ҳокимияти давлатӣ [Матн] / Ҷ.Ш. Ганиев // Қонунгузорӣ. – 2019. – № 4 (36). – С. 37-41. ISSN 2410-2903.

[5–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Зарурияти ворид намудани тағйиру

иловаҳои соли 2003 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994: таҳлили ҳуқуқӣ-конститутсионӣ [Матн] / Ҷ.Ш. Ғаниев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 1 (29). – С. 119-126. ISSN 2307-5198.

[6–М]. Шерализода, Ҷ.Ш. Тартиби ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия ҳамчун шакли амалишавии ислоҳоти конститутсионӣ: таҳлили ҳуқуқӣ – конститутсионӣ [Матн] / Ҷ.Ш. Шерализода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 3 (31). – С. 116-122. ISSN 2307-5198.

[7–М]. Шерализода, Ҷ.Ш. Ташаккули ҳокимияти қонунгузорӣ дар партави ислоҳоти конститутсионӣ солҳои 1999, 2003 ва 2016 [Матн] / Ҷ.Ш. Шерализода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2021. – № 3 (35). – С. 81-89. ISSN 2307-5198.

2. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[8–М]. Ғаниев, Ҷ.Ш. Мафҳум ва нақши ислоҳоти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ.Ш. Ғаниев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2016. – № 4 (04). – С. 127-133. ISSN 2414 -9217.

[9–М]. Ғаниев, Дж.Ш. Некоторые вопросы о понятии «Конституционная реформа» [Текст] / Дж.Ш. Ғаниев // Государствоведение и права человека. – 2017. – № 2 (06). – С. 27-28. ISSN 2414 -9217.

[10–М]. Ғаниев, Дж.Ш. К вопросу о конституционной реформе [Текст] / Дж.Ш. Ғаниев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – № 1 (05). – С. 116-119. ISSN 2414 -9217.

[11–М]. Ғаниев, Дж.Ш. Конституционные реформы и их влияние на развитие института президента Республики Таджикистан [Текст] / Дж.Ш. Ғаниев // Маводҳои VI конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Масъалаҳои мубрами ҳуқуқшиносӣ». – Душанбе, 2019. – С. 336-338.

[12–М]. Ғаниев, Ҷ.Ш. Нақши ислоҳоти конститутсионӣ дар рушди ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ.Ш. Ғаниев // Маводҳои VI конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо». – Душанбе, 2019. – С. 276 -283.

[13–М]. Ғаниев, Ҷ.Ш. Принципиҳои гузаронидани ислоҳоти конститутсионӣ [Матн] / Ҷ.Ш. Ғаниев // Маводҳои

конференсияи ҷумҳуриявӣ илми-амалӣ «Аҳамияти Иҷтисоии тақдирсозӣ XVI-Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдорӣ миллӣ ва рушди қонунгузорӣ». – Душанбе, 2017. – С.137-140.

[14–М]. Ганиев, Дж.Ш. Основы конституционного строя Республики Таджикистан [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Маводҳои VI конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Инқишофи илмҳои ҳуқуқшиносӣ дар шароити муосир: назария ва амалия». – Душанбе, 2018. – С. 290-293.

[15–М]. Ганиев, Дж.Ш. Эволюция института президентства в Республике Таджикистан через призму конституционных изменений и дополнений 1999, 2003 и 2016 годов [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Маводҳои VII конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 25 солагии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С. 370-372.

[16–М]. Ганиев, Дж.Ш. Основы конституционного строя как институт конституционного права [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – № 1 (13). – С. 73-79. ISSN 2414 -9217.

[17–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Баъзе аз масоилҳои ҳуқуқӣ дар бораи тағйири иловаҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ.Ш. Ганиев // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии ҳабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2019. – С.154-158.

[18–М]. Шерализода, Ҷ.Ш. Мазмуни тағйири иловаҳои соли 2016 ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 [Матн] / Ҷ.Ш. Шерализода; А.М. Диноршоев // Паёми Филиали донишгоҳи давлатии Москва Ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисод. – 2021. – № 4 (20). – С. 139-145. ISSN 2709-6246.

[19–М]. Шерализода, Ҷ.Ш. Такмили меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи тағйири иловаҳои соли 2016 [Матн] / Ҷ.Ш. Шерализода // Ҳуқуқи инсон

дар раванди ҷаҳонишавӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ
илмию назариявӣ. – Душанбе. – 2021. – С. 239-243.

[20–М]. Шерализода, Ҷ.Ш. Ваҳдати миллӣ ҳамчун асоси
ислоҳоти конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] /
Ҷ.Ш. Шерализода // Материалы Республиканской научно-
практической конференции «Конституция – как фактор
стабильности государства». – Душанбе, 2022. – С. 395-400.

[21–М]. Шерализода, Ҷ.Ш. Ислоҳоти конститусионӣ дар
заминаи тағйири иловаҳо ба Конституцияи ҚТ [Матн] / Ҷ.Ш.
Шерализода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию
амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии
ҳуқуқи инсон «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз». – Душанбе,
2022. – С.254 -259.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 342 (575.3)

ББК: 67. 400

Ш - 49

ШЕРАЛИЗОДА ДЖОМИ ШЕРАЛИ

**КОНСТИТУЦИОННАЯ РЕФОРМА В ПЕРИОД
НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН:
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата
юридических наук по специальности 12.00.02. – Конституционное
право: конституционное судебное процесс; правовое регулирование
местной власти

Душанбе – 2023

Диссертация выполнена на кафедре конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета

Научный руководитель: **Диноршо Азиз Мусо** – доктор юридических наук, профессор первый заместитель исполнительного директора, заместитель по науке, инновации и международным отношениям филиала МГУ им. М.В. Ломоносова в городе Душанбе

Официальные оппоненты: **Зоир Джурахон Маджидзода** – доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и права им. А. Баховадинова НАНТ

Каримзода Умар Карим – кандидат юридических наук, начальник кафедры государственно-правовых дисциплин Академии МВД Республики Таджикистан

Ведущее учреждение: Межгосударственное образовательное учреждения высшего образования Российско-Таджикский(Славянский) университет

Защита диссертации состоится «27» мая 2023 г. в 10⁰⁰ часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-019 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, корпус 11, 1 этаж, зал заседания диссертационного совета юридического факультета).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан «___» _____ 2023 г.

Ученый секретарь Диссертационного совета
доктор юридических наук, профессор

Гадоев Б.С.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Политика модернизации в экономической, социальной, культурной, политической и правовой жизни страны во второй половине 80-х и вначале 90-х годов прошлого века повлекла за собой коренные изменения во всех сферах общества. Идеологические трансформации положили начало свободомыслию и плюрализму мнений, способствовали развитию национального самосознания, распространению демократических идей и ценностей, вызвали тектонические сдвиги в признании и развитии государственности как главного достижения гражданского общества. Принятие Декларации о государственной независимости Республики Таджикистан от 24 августа 1990 года и Декларации о государственной независимости Республики Таджикистан от 9 сентября 1991 года создали благоприятную правовую основу для создания демократического и правового государства и формирования таких конституционных институтов, как конституционный строй, правовой статус человека и гражданина, а также государственная власть.

Качественные изменения, произошедшие в общественно-политической жизни Таджикистана после обретения государственной независимости, особенно во втором десятилетии XXI века, требуют всестороннего и научно обоснованного анализа. Это связано с формированием новых основ государственного устройства, государственной власти и местного самоуправления, а также при проведении судебно-правовых реформ и прочими актуальными для новой действительности реалиями. Эти аспекты требуют обязательного проведения отдельных, детальных научных разработок, направленных на решение ключевых вопросов становления современной государственности Таджикистана.

Разработка и принятие Конституции Республики Таджикистан (далее: РТ) были основаны на соответствующих правовых условиях, важнейшим из которых стал Закон Республики Таджикистан «О конституционной реформе в Республике Таджикистан, порядке принятия и введения в действие Конституции Республики Таджикистан»¹, принятый 20 июля 1994 г. на XIX Сессии Верховного Совета РТ. Данный закон был направлен на правовое регулирование конституционной реформы в РТ, а принятие новой Конституции свидетельствует о том, что правовым преобразованиям в республике,

¹ См.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул намудан ва мавриди амал қарор додани Конституция (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июли соли 1994, № 974. Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994, №13, мод.194.

свойственны принципиальные, конструктивные, определяющие и стабилизирующие характеристики.

Так, новый проект Конституции РТ в апреле-июне 1994 года был вынесен на всенародное обсуждение. 6 ноября 1994 года² была принята Конституция РТ как независимого государства, и именно этот период стал началом кардинальных изменений в общественной и государственной сферах РТ.

В рамках своего обращения, посвященного дню Конституции Таджикистана, Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон отметил, что «Конституция Республики Таджикистан является одним из наиболее ценных достижений периода независимости. На основе Конституции обеспечение суверенитета, свободы и территориальной целостности страны является главной задачей государства, а демократический, правовой, светский и социальный характер государства признаются в качестве его постоянных и устойчивых норм. Конституционные реформы позволили нам прийти к ценным историческим достижениям в области защиты государственной независимости, демократизации политической, экономической, социальной, правовой и культурной жизни, укрепить систему национальной государственности и её главные доктрины»³.

Конституция, будучи основой прогресса общества и государства, по сути, представляет собой программный документ государственной политики, определяющий ее правовые, социальные, экономические и идеологические принципы. Целевые программные положения Конституции разрабатываются с учётом законов развития современного социума. В одном из своих выступлений Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон подчеркнул, что «любое общество, особенно развивающееся, постоянно находится в состоянии коренных изменений, и эти преобразования обуславливают необходимость внесения поправок в действующее законодательство страны. Наша республика в этом вопросе не является исключением, и исходя из произошедших социальных

² Во всенародном референдуме за принятие Конституции Республики Таджикистан приняли участие 2535437 или 94,4% от общего числа избирателей. В итоге за принятие новой Конституции Республики Таджикистан проголосовало 2352554 87,5% избирателей. См.: Холикзода А. Г., Маджидзода Дж. З., Одиназода Р. С., Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. Понедельник 2019. С. 294.

³ См.: Паёми шодбоши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳта-рам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Конститутсия аз 06.11.2020 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: // <http://president.tj/node/24523>(санаи муруҷиат: 23.04.2021).

изменений в обществе нам необходимо внести соответствующие изменения в Конституцию»⁴ и с этой целью в 1999, 2003 и 2016 годах в Конституцию были внесены изменения и дополнения.

Процесс формирования норм Конституции связан с развитием различных общественных отношений, и естественный процесс их изменений дает основания для проведения конституционных реформ. В РТ конституционные реформы рассматривались учеными как важнейшая составляющая конституционного права, однако при критическом анализе трудов по данной тематике и отдельным ее аспектам становится очевидным, что эта сфера не является достаточно изученной. Публикация ряда научных статей и работ отечественных и зарубежных учёных, специализирующихся в различных научных направлениях данной области, не позволяют констатировать факт детального самостоятельного исследования институциональной сущности конституционной реформы и связанных с нею факторов. Хотя современные условия развития государства, напрямую зависящие от процессов глобализации, тяготеют к всестороннему изучению деятельности данного института особенно в правовой плоскости.

Теоретико-практический анализ конституционной реформы и осмысление ее предпосылок и перспектив, в частности по вопросам понятийного аппарата, принципов и идей её реализации, этапной классификации представляются наиболее важными и актуальными вопросами. Приоритетное место, ожидаемо, занимают вопросы основы конституционного строя, правового положения человека и гражданина, а также совершенствования органов государственной власти в стране на основе Конституции 1994 г.

В данном исследовании автор излагает свои взгляды на ряд теоретических и практических вопросов, связанных с конституционными реформами, в том числе на факторы их становления и развития, ключевые этапы, научные идеи и правовые принципы реализации, и формирование органов государственной власти в соответствии с проведенными реформами. Все вышеизложенное позволяет утверждать актуальность темы и ее значимость для отечественного конституционного права.

Степень научной разработанности. Тематика конституционной реформы, отличающаяся своей широтой и непреходящей актуальностью, входит в спектр дискуссионных проблем конституционного права практически во всех странах, избравших

⁴ См.: Тахаввулоти конституцисони Тоҷикистони соҳибистиклол. – Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: КВДН «Қонуния»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – 285 с.

демократический путь развития. Республика Таджикистан не является исключением. Правительство страны сосредоточено на эффективизации путей развития государственности, и наука, естественно, реагирует на эти усилия целым рядом разноплановых исследований. Отечественными и зарубежными учёными проанализированы различные аспекты формирования и совершенствования принципов государственного развития. В частности, отдельные вопросы этой темы обсуждались в научно-исследовательских работах некоторых зарубежных исследователей, к которым можно отнести С.А. Авакяна⁵, С.С. Алексеева⁶, А.А. Мишина⁷, А. Медушевского⁸, В.О. Лучина⁹, Н.И. Матузова¹⁰, Н.В. Варламову¹¹, Т.Я. Хабриеву¹², В.В. Киреева¹³, Л.В. Бутко¹⁴ и других.

При этом приходится констатировать наличие определенных пробелов в исследованиях на тему конституционных реформ со стороны отечественных учёных. Анализ показал, что таджикские эксперты обращались лишь к отдельным тематическим аспектам или затрагивали их фрагментарно. С учетом недостаточной изученности данной проблемы, возникает необходимость детального исследования института конституционной реформы в РТ.

Важно отметить, что некоторые аспекты содержания, правовых принципов и существенных характеристик конституционной реформы были рассмотрены в работах З. Ализода¹⁵, Б.С. Гадоева¹⁶, А.М.

⁵ См.: Авакян С.А. Конституционное право России. – В. 2-х т. Т. 2. – М., 2014. – 912 с.

⁶ См.: Алексеев С.С. Общая теория права. Т. 2. – М., 1982. – 360 с.

⁷ См.: Мишин А.А. Конституционное(государственное) право зарубежных стран: учебник. – М.: ЗАО «Юрид. дом «Юстицинформ», – 510 с.

⁸ См.: Медушевский А. Конституционный переворот или конституционная реформа: поправки к Конституции 1993 года как инструмент борьбы за власть // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1999. – № 3. – С. 159.

⁹ См.: Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 687 с.

¹⁰ См.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М., 2004. – 584 с.с.

¹¹ См.: Варламова Н.В. Конституционный процесс в России (1990-1993 годы) – Центр конституционных исследований Московского общественного научного фонда, 1998. – 156 с.

¹² См.: Хабриева Т.Я. Реформирование Конституции Российской Федерации: возможность и необходимость // Журнал российского права. – 2003. – № 11.

¹³ См.: Киреев В.В. Теоретические проблемы реформирования Конституции Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2010. – 578 с.

¹⁴ См.: Бутько Л.В. Конституционная реформа: теоретико-правовой анализ: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 1998. – 426 с.

¹⁵ См.: Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан. – Душанбе: ТНУ, 2013. – 206 с.

¹⁶ См.: Гадоев Б.С. Конституцияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф (дар ҳаммуаллифӣ) / Мухарири масъул Имомов А.И. / Б.С. Гадоев. – Душанбе, 2014. – 840 с.; Гадоев Б.С. Такмили ҳуқуқ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият. – Душанбе, 2016. – 379 с.

Диноршоева¹⁷, А. Достиева¹⁸, А.И. Имомова¹⁹, Дж.М. Зоира²⁰, И.К. Миралиева²¹, Р.Ш. Шарофзода²², А.Г. Холикзода²³ и др.

Исторические факторы и этапная классификация конституционной реформы в Таджикистане стали предметом анализа научных трудов У.А. Азиззода²⁴, Б.С. Гадоева²⁵, А.И. Имомова²⁶, Дж.М. Зоир²⁷, Ф.Т. Тахирова²⁸, И. Шодиева²⁹, Д.Д. Хошимзода³⁰, Х. Хамидова³¹.

¹⁷ См.: Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – 200 с.

¹⁸ См.: Достиев А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – 240 с.

¹⁹ См.: Имомов А. Нақши Конституция дар бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе: 2011. – 361 с; Имомов А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). – Душанбе, 1998. – 208 с. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004. – 338 с. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе, 2017. – 766.

²⁰ См.: Зоиров Дж.М. Таджики: от государства Саманидов до суверенной государственности (историко-правовой анализ). – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с; Маджидзода Д.З. Конституция Республики Таджикистан: 20 лет. – Душанбе: «Эр-граф», 2014. – 152 с.

²¹ См.: Миралиев И.К. Правовое государство и прав человека: Монография. – Душанбе, 2015. – 258 с.

²² Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Тафсири Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо мафҳумҳои илмӣ он // Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2010. – №2. – С. 24-26. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе 2008. – 566 с.

²³ См.: Холикзода А.Г., Маджидзода Дж.З., Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе: Мехрона, 2019. – 488 с.

²⁴ См.: Азизов У.А. Конституционные основы судебно-правовой политики в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография. – СПб, 2019 – С. 435-439.

²⁵ См.: Гадоев Б.С. Воплощение политико - правовых (согласительных) документов в Конституции Республики Таджикистан // «Конституционное право и политика: проблемы взаимодействия в современном мире» // Материалы международной научной конференции. – Москва, 27-31 марта 2012 г. / под ред. С.А. Авакьяна. – М., 2012. – 523 с

²⁶ См.: Имомов А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). – Душанбе, 1998. – 208 с.

²⁷ См.: Зоиров Д.М. Феноменология государственности: теоретическое сравнительно-правовое исследование: Монография. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2003. – 351 с.

²⁸ См.: Тохиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана (1917-1929 гг.). Том 2, часть 2. – С. 138-201.

²⁹ См.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

³⁰ См.: Хошимзода Д.Д. Конституция ва рушди давлатдорӣ навин / Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. №3-4. С.57-67.

³¹ См.: Хамидов Х.Х. Тақомули Қонуни асосии Тоҷикистони муосир. – Душанбе, 2005. – 190 с.

Вопросы становления таджикской государственности и развития института конституционного строя были освещены Б.С. Гадоевым³², А.М. Диноршоевым³³, А. Достиевым³⁴, А.И. Имомовым³⁵, Дж.М. Зоир³⁶, И.К. Миралиевым³⁷, Б.А. Сафарзода³⁸, Д.С. Рахмон³⁹.

Многоаспектная сущность конституционной реформы, в частности ее связь с проблемой прав человека, развитием правовой культуры, влиянием факторов глобализации на правовые преобразования стали предметом научного интереса для С.Ю. Алимова⁴⁰, А.М. Диноршоева⁴¹, Э.С. Насриддинзода⁴², Дж. Саъдизода⁴³, С.М. Салохиддиновой⁴⁴, И.Х. Саидзода⁴⁵, Д.С. Рахмон⁴⁶, Д.Х. Эльназарова⁴⁷.

³² См.: Гадоев Б.С. Конституционно-правовые институты непосредственной демократии в Республике Таджикистан /Отв. ред. доцент А.И. Имомов. – Душанбе: Типография ТНУ, 2014. – 224 с.с.

³³ См.: Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – 200 с.

³⁴ См.: Достиев А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – 240 с.

³⁵ См.: Имомов А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). – Душанбе, 1998. – 208 с.

³⁶ См.: Маджидзода Д.З. Конституция Республики Таджикистан: 20 лет. – Душанбе: «Эр-граф», 2014. – 152 с.

³⁷ См.: Миралиев И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 205 с.

³⁸ См.: Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан дис. ... д-ра юрид. наук. – 2015. – 359 с.

³⁹ См.: Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры. – Душанбе, 2014. – 228 с.

⁴⁰ См.: Алимов С.Ю. Конституционное право Республики Таджикистан: учебник. Под общей ред. Диноршоева А.М. / С.Ю. Алимов – Душанбе, 2018. – 528 с.

⁴¹ См.: Диноршоев А.М. Закрепление прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан по Конституции 1994 г. // Современная гуманитарная наука: проблемы и перспективы развития: материалы международной научной конференции, 16 июня 2015 г. – С. 48-54.

⁴² См.: Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

⁴³ См.: Саъдизода Ч. Ташакулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: Диссертатсия баҳои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

⁴⁴ См.: Салохиддинова С. Теоретические аспекты понятия и содержания прав и свобод человека // «Совершенствование законодательства в сфере прав человека». Материалы научно-практической конференции, посвященной 30-ой годовщине принятия Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения. – Душанбе: Ирфон, 2015. – С. 63-73.

⁴⁵ См.: Саидов И.Х. Конституционное право граждан на обращение и его реализация в Республике Таджикистан. – М., 2014. – 160 с.

Вопросы проведения всенародных обсуждений, анализ деятельности конституционной комиссии и конституционный референдум явились поводом для научной дискуссии, проводимой Х.Х. Хамидовым⁴⁸ и Б.С. Гадоевым⁴⁹.

Особый научный интерес представляют принципы формирования и развития деятельности органов государственной власти ввиду широкого тематического спектра:

- развитие законодательной власти – З. Ализода⁵⁰, А.И. Имомов, С.Н. Якубова⁵¹;

- развитие исполнительной власти – А. Достиев⁵², С.И. Ибрагимов⁵³, Х. Ойев⁵⁴, И. Х. Саидзода⁵⁵, М.С. Сулаймонзода⁵⁶;

- развитие судебной власти – Х.М. Мирзамонзода⁵⁷, М.А. Махмудзода⁵⁸, Д.С. Рахмон⁵⁹, И. Шодиев⁶⁰, К.Н. Холиков⁶¹.

⁴⁶ См.: Рахмон Д.С. Чахонишавй ва таъсири он ба низоми ҳуқуқи Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – №6. Қисми II. – С. 201-203.

⁴⁷ См.: Эльназаров Д.Х. Правовое регулирование прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан (конституционно-правовой аспект). – Душанбе: РТСУ, 2009. – 224 с.

⁴⁸ См.: Хамидов Х.Х. Тақомули Қонуни асосии Тоҷикистони муосир. – Душанбе, 2005. – 190 с.

⁴⁹ См.: Гадоев Б.С. Масоили тақмили Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 // Конститутсия заминаи ташаққули ҳуқуқ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводҳои конфронси илмӣ-амалӣ бахшида ба 20 – солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) (Зери назари д.и.ф., профессор А.А. Шамолов. Мухарирони масъул н.и.х., ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон, дотсент А.И. Имомов, Б.С. Гадоев). – Душанбе, 2014. – С. 49-62; Гадоев Б.С. Нақши Конститутсия дар таъмини тақдими ваҳдати миллий Инкишофи падидаи конститутсион-нализм дар даврони истиқлолияти Тоҷикистон. (Маводҳои конфронси байналмила-лии илмӣ-амалӣ). // Зери таҳрири н.и.х. дотсент Диноршоев А.М. – Душанбе, 2014. –С.100-112.

⁵⁰ См.: Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан. – Душанбе, ТНУ, 2013. – 206 с.

⁵¹ См.: Якубова С.Н. Конституционно-правовой статус Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, «Эр-граф», 2009. – 156 с.

⁵² См.: Достиев А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – 240 с.

⁵³ См.: Ибрагимов С.И. Административная юстиция в центрально-азиатских государствах: проблемы становления и развития: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – 459 с.

⁵⁴ См.: Ойев Х., Сафаров Б.А. Механизмҳои химояи ҳуқуқи инсон ва шахрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2013. – 256 с.

⁵⁵ См.: Саидов И.Х. Конституционное право граждан на обращение и его реализация в Республике Таджикистан. – М., 2014. – 160 с.

⁵⁶ См.: Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – 156 с.

⁵⁷ См.: Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития. – Душанбе, 2007. – 186 с.

⁵⁸ См.: Махмудзода М.А. Сиёсати ҳуқуқи ва давлати демократӣ – Душанбе, 2017. – 632 с.

Однако несмотря на кажущуюся полноту изучения заявленной тематики, сохраняется необходимость детального научного анализа современного положения государства и общества и научного обоснования для проведения конституционной реформы ввиду существенного влияния ее результатов на все сферы государственного развития и управления в вопросах защиты государственных и общественных интересов, а также прав и свобод человека. В этой связи изучение конституционно-правовых норм в рамках конституционной реформы на примере Конституции 1994 года в РТ дает основания заявить об использовании принципиально новых научных подходах и методах, позволяющих в определенной степени обновить понятийный аппарат исследований в данном направлении.

Связь темы диссертации с научными проектами и темами.

Диссертация выполнена в рамках плана научно-исследовательской работы кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета на тему «Конституционно-правовые вопросы регулирования общественных отношений и совершенствования законодательства» на 2016-2020 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью данного исследования заключается в анализе правовых, понятийных и сущностных принципов конституционной реформы, классификации ее временных этапов, определении порядка осуществления конституционной реформы, вопросов дальнейшего совершенствования и их отражения в Конституции РТ и законодательстве страны.

Задачи исследования. Для достижения поставленных целей, необходимо выполнить следующие задачи:

- 1) рассмотреть понятие и сущность конституционной реформы как института конституционного права в РТ;
- 2) определить научные идеи и правовые принципы конституционной реформы;
- 3) провести анализ ключевых этапов конституционных реформ в РТ;
- 4) выделить принципы формирования основ конституционного строя и факторы его дальнейшего развития;

⁵⁹ См.: Рахмон Д.С. Правовая природа актов Конституционного суда Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020. 184 с.

⁶⁰ См.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

⁶¹ См.: Холиков К.Н. Конституционный суд и конституционное судопроизводство в Таджикистане. – Душанбе, 2014. – 336 с.

5) изучить современное состояние правового положения человека и гражданина по итогам проведения конституционной реформы в РТ;

6) внести ряд предложений по совершенствованию деятельности органов государственной власти РТ на основе конституционных реформ.

Объектом исследования являются конституционно-правовые отношения в рамках становления государственности, фундаментальной основой которой является конституционная реформа.

Предмет диссертационного исследования составляет теоретическая и практическая база конституционно-правовых норм, регламентирующая процессы формирования и функционирования конституционных институтов, к которым следует отнести основы конституционного строя, права и свободы человека и гражданина, государственную власть, правовая реализация которых осуществляется в соответствии с Конституцией 1994 г. и конституционными реформами 1999, 2003 и 2016 гг. Предмет изучения также представляют некоторые содержательные идеи и новации, которые зиждутся на теории и практике конституционной реформы в РТ. Предмет исследования также расширяется за счет понятийного и содержательного контекста конституционной реформы, ее принципов и временной классификации.

Этап, период и место исследования. Хронологические рамки настоящего диссертационного исследования включают два этапа проведения конституционных реформ в РТ: 1) процесс конституционной реформы в период независимости РТ на основе разработки и принятия Конституции 1994 года; 2) конституционная реформа на основе поправок к Конституции Республики Таджикистан (1999, 2003 и 2016 гг.). Диссертационная работа охватывает период с 2017 по 2023 год.

Теоретическую базу исследования составляют идеи и труды отечественных и зарубежных учёных в области конституционного права, таких как С.А. Авакян, З. Ализода, М.В. Баглай, Б.С. Гадоев, А.М. Диноршоев, А.И. Имомов, Э.И. Козлов А.Н. Кокотов, О.Е. Кутафин, Дж.М. Зоир, Н.Г. Мишин, Б.А. Сафарзода, Д.С. Рахмон, С.М. Салохидинова, М.С. Сулаймонзода, Б.Н. Топорнин, В.А. Туманов, В.Е. Чиркин, Л.М. Энтин и другие.

При подготовке диссертации автор также ссылался на научные работы, посвященные теории государства и права, под авторством Е.В. Анисимова, В.П. Баляева, Э.Б. Буризода, К.Ф. Гуценко, Б.М. Лазарева, Н.Н. Марчука, Е.С. Насридинзода, В.С. Нерсисянца, Ю.Г.

Орлова, А.С. Пиголкина, Р.Ш. Шарофзода, А.Г. Холикзода, Ф.Т. Тохирова, Ю.А. Тихомирова и др.

Методологическая основа исследования отличается своим комплексным характером, что доказывается посредством использования общенаучных (диалектический, систематический, функционально-правовой) и частнонаучных (сравнительно-правовой, историко-правовой, формально-юридический) методов. Отметим, что в связи с экономическими, социальными, политическими и правовыми достижениями обращение к этим методам даёт возможность не только регламентировать важные политико-правовые процессы, но и позволяет упорядочить процедуру внесения изменений в Основной закон и в другие нормативно-правовые акты. Более того, полноценная реализация всех положений конституционной реформы неразрывно связана с социальными и политическими реалиями страны на каждом конкретном этапе ее развития.

Теоретические выводы и предложения, сделанные в рамках данного исследования, в полной мере отражают актуальные вопросы современности, которые фигурировали в диссертациях отечественных и зарубежных авторов в области конституционного права и теории государства и права.

Эмпирическая основа представлена конституциями Таджикской ССР, Конституцией Республики Таджикистан от 1994 года, Законом РТ «О конституционной реформе в Республике Таджикистан, порядке принятия и введения в действие Конституции Республики Таджикистан», конституционными законами, текущими законами, Указами Президента РТ.

Научная новизна диссертационного исследования. Представленное исследование является первым научным исследованием, в котором осуществляется попытка анализа институциональной сущности конституционной реформы с теоретической и практической точек зрения.

На основе изучения реальных факторов, составляющих содержание конституционной реформы, автор доказывает необходимость ее проведения, анализируя сущность, принципы, научные идеи и этапы ее проведения. Важное место отводится предлагаемым автором теоретическим и практическим рекомендациям по изучению прав и свобод человека и гражданина, а также порядку структуризации и функционирования органов государственной власти.

Особым научным потенциалом обладают рассмотренные диссертантом вопросы, связанные с институтом конституционализма,

основами государственного устройства, правами человека, разделением государственной власти.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Конституционная реформа является правовым конституционным институтом и состоит из комплекса правовых, организационных и политических мер, направленных на внесение качественных изменений в Основной закон государства или принятие его в новой форме, а также поэтапную адаптацию государственного законодательства на его основе.

Обозначенное понятие позволяет определить следующие признаки конституционной реформы: правовые проявления; связь с государственным мероприятием правового, политического и организационного характера; направленность на частичное или полное изменение Конституции; осуществление с целью поэтапного изменения законодательства и иных нормативных правовых актов; развивающий (диалектический) характер.

2. Проведенный анализ позволяет предложить следующую концепцию правового принципа конституционной реформы: «Принцип конституционной реформы является руководящим и системообразующим принципом, определяющим совокупность отношений в связи с проведением конституционной реформы».

На наш взгляд, целесообразно разделить основы конституционной реформы на научные идеи и правовые принципы. Первые определяют сущность конституционной реформы и необходимость ее проведения. Научные идеи представляют концепции сбалансированного развития политической системы, совершенствования конституционного закрепления прав и свобод человека и гражданина, развития мировоззренческого многообразия, развития экономической свободы граждан и социальная ответственность государства.

Правовые или руководящие принципы обеспечивают осуществление процесса конституционной реформы, включающей применение научных элементов в процессе конституционной реформы наряду с такими принципами, как а) национальная правосубъектность, б) развитие норм Конституции в нормативно-правовых актах, в) эффективное взаимодействие органов государственной власти в контексте проведения конституционной реформы, г) программное обеспечение конституционной реформы.

3. С учетом принятой и совершенствования Конституции РТ считаем целесообразными выделить следующие этапы конституционной реформы:

- принятие Конституции РТ как основного принципа развития общества и государства в РТ;

- дальнейшее совершенствование Конституции РТ посредством внесения в нее изменений.

4. Основы конституционного строя – это фундаментальные принципы, закрепленные в Конституции, направленные на формирование правового государства и регулирование широкого круга общественных отношений.

Происходящие в мире процессы, особенно геополитические изменения, связанные с распространением новых форм терроризма и экстремизма, кризисы и различные экономические трансформации могут сказаться на целостности конституционного строя РТ. С этой точки зрения возникает необходимость конституционного регулирования таких важных основ государственности, как конституционная безопасность, экономический суверенитет, защита национального самосознания и культурного разнообразия (культурный релятивизм) и др. То есть в ходе дальнейших преобразований, которые будут происходить в нашей республике, следует уделить серьезное внимание указанным вопросам и конституционному статусу в особенности, так как они определяют основы конституционного строя государства. Все национальные изменения и их конституционное закрепление должны осуществляться на основе национально-культурных ценностей, что позволит укрепить основы современной государственности таджиков.

5. В связи с прогрессом общества и практикой зарубежных государств возникла необходимость введения новых положений относительно прав и свобод человека на уровне Конституции. К таким правам относятся, прежде всего, информационные и экологические права граждан, вопросы регулирования права на предпринимательскую деятельность и способы защиты прав человека.

6. На основе конституционной реформы РТ впервые в Основном законе был закреплен принцип разделения властей. Дальнейшее развитие органов государственной власти осуществлялось на базе этого принципа и стало первопричиной преобразований в структуре государственной власти в Таджикистане.

Конституционные реформы законодательного органа можно разделить на две составляющие: парламентаризм, имеющий структурный характер (конституционные реформы 1999 г.) и организационная природа (конституционные реформы 2003 г. и 2016г.).

Для института президентства также характерно этапное разделение: первый – установление и восстановление должности Президента РТ в соответствии с Конституцией РТ 1994 году; второй –

конституционные реформы 1999, 2003 и 2016 гг. и формирование на их основе института президентства (1999-2016 гг.).

Процесс формирования современной судебной системы начался с момента объявления государственного суверенитета и принятия Конституции 1994 года. При этом следует отметить, что процесс формирования современной судебной системы прошел 4 этапа конституционной реформы:

- обретение государственной независимости РТ;
- реформы судебной власти, основу которых составляет Конституция 1994 года;
- конституционные реформы судебной власти 1999 и 2003 гг.;
- конституционная реформа судебной власти, связанная с принятием программы судебно-правовой реформы.

В результате проведенного научного исследования автором были представлены следующие рекомендации практического характера:

1. Предлагаем внести в Конституционный закон РТ «О референдуме Республики Таджикистан» отдельную главу о порядке принятия и внесения изменений в Конституцию, в которой будут зафиксированы понятие, правовые принципы и установлена процедура реализации конституционной реформы.

2. В главе 2 Конституции РТ установить «право на предпринимательскую деятельность» как самостоятельное право человека в системе конституционных прав и свобод. В Конституции РТ также отсутствуют положения, регулирующие конкурентные отношения и запрещающие монополистическую деятельность, что должно выступать специальной конституционно-правовой гарантией этого права.

3. Необходимо рассмотреть вопрос о предоставлении права законодательной инициативы органам судебной власти. В связи с тем, что по Конституции, суд является самостоятельной ветвью государственной власти, мы предлагаем наделить высшие судебные органы, наряду с законодательной и исполнительной властью, правом законодательной инициативы.

Теоретическое и практическое значение исследования представляют положения, определяющие теорию конституционной реформы в стране и совершенствующими развитие конституционных институтов и придающие им комплексный характер. Материалы настоящего научного труда отличает перспектива использования в качестве методологической основы для дальнейшего развития институциональных основ конституционной реформы как одного из центральных направлений развития науки конституционного и отечественного права. Выводы и предложения, сформулированные автором, могут быть использованы при планировании комплекса

мероприятий по совершенствованию Конституции РТ и в рамках процесса внесения в нее изменений и дополнений. Подчеркнем, что практическая значимость исследования не ограничивается возможностью использования теоретических основ, выводов и рекомендаций при совершенствовании законодательства; материалы диссертации являются полноценной ресурсной базой, призванной качественно развить деятельность органов законодательной, исполнительной и судебной власти. Помимо этого, результаты диссертации могут применяться в процессе преподавания целого ряда профильных дисциплин в рамках соответствующей специализации на всех направлениях вузовской и послевузовской подготовки (бакалавриат, магистратура, аспирантура). Практическая значимость также обусловлена возможностью использовать полученный материал в системе повышения квалификации, а также первичной и последующей специализации работников органов государственной власти и правой сферы.

Степень достоверности результатов подтверждается объективным, всесторонним теоретическим и практическим исследованием, направленным на различные функциональные аспекты института конституционной реформы. Достоверность отражается и в результатах детального анализа принятых научных выводов, понятий, мнений. О точности полученных выводов свидетельствуют теоретические и практические предложения и рекомендации, сформулированные автором при сравнительном анализе национального законодательства и международных правовых норм, изучении современных процессов, перспектив, способов и методов актуализации рассмотренных вопросов.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Предмет и содержание исследования соответствуют удостоверению специальности 12.00.02 – Конституционное право; конституционное судебное процессуальное право; правовое регулирование местной власти, утвержденному Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании определяется несколькими факторами: во-первых, научные результаты диссертационного исследования, в том числе теоретические инновации, выводы, основные положения, подлежащие защите, практические рекомендации были получены автором самостоятельно; во-вторых, личный вклад автора выражается в новизне научной установки при решении актуальных проблем, касающихся понятийных и сущностных характеристик конституционной реформы и процессов ее реализации в РТ.

Утверждение и реализация результатов исследования.

Диссертация была подготовлена на кафедре конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета, неоднократно обсуждалась на заседаниях кафедры и была рекомендована к защите.

Различные аспекты диссертационного исследования были представлены в виде докладов на следующих международных и республиканских научно-практических конференциях, и семинарах:

а) международные

- VII международная научно-практическая конференция, под названием «Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспективы развития» посвященная «25-летию Конституции Республики Таджикистан» доклад на тему. «Эволюция института президентства в Республике Таджикистан через призму конституционных изменений и дополнений 1999, 2003 и 2016 годов». - Душанбе, 2019 г.;

- VI международная научно-практическая конференция под названием «Актуальные вопросы юриспруденции» доклад на тему «Конституционные реформы и их влияние на формирование феномена президентства в Республике Таджикистан». - Душанбе, 2019г.;

- VI международная научно-практическая конференция «Права человека: проблемы, решения и перспективы» доклад на тему «Конституционные реформы в развитии прав человека в Республике Таджикистан». - Душанбе, 2019г.;

- Международная научно-практическая конференция «Права человека: вчера и сегодня» доклад на тему «Конституционные реформы на основе внесения изменений в Конституцию РТ». - Душанбе, 2022г.;

б) республиканские

- Республиканская научно-практическая конференция «Значение XXI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан в укреплении национальной государственности и развитии законодательства» доклад на тему «Принципы проведения конституционной реформы». - Душанбе, 2019г.;

- Республиканская научно-теоретическая конференция под названием «Права человека в условиях глобализации» доклад на тему «Совершенствование норм Конституции Республики Таджикистан на основе изменений 2016 года». - Душанбе, 7 декабря 2021г.);

- Республиканская научно-теоретическая конференция «Роль Конституции в реализации стратегических целей государства» доклад на тему «Конституционные реформы на основе внесения изменений в

Конституцию Республики Таджикистан в 2016 году». - Душанбе, 1 ноября 2022г.).

Публикация результатов диссертации. Результаты представленного исследования отражены в опубликованных работах автора, в том числе в 21 научной статье, 7 из которых опубликованы в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и 14 статей в других изданиях.

Структура и объем диссертации соответствуют целям и задачам исследования. Работа состоит из перечня сокращений, введения, двух глав, шести параграфов, заключения, рекомендаций и списка использованных источников и литературы. Общий объем диссертации составляет 217 страниц.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** обосновывается актуальность темы исследования, характеризуется степень её научной разработанности, указываются методологические и теоретические основы работы, её нормативно-конституционные основания, приводятся положения, свидетельствующие о научной новизне и практической значимости диссертации, и положения, выносимые на защиту, кратко формулируются результаты труда и уточняется структура исследования.

Первая глава диссертации **«Понятие и содержание конституционной реформы как конституционно-правового института в Республике Таджикистан»** состоит из трех параграфов.

В первом параграфе **«Понятие и сущность института конституционной реформы»** автор анализирует основные теоретические представления об институте конституционной реформы. Отмечается, что в становлении и развитии национального государства Конституция как учредительный акт государства играет решающую роль. Конституция – это документ, закрепивший основополагающие нормативные основы государства, связывающие прошлые и будущие поколения. На протяжении прошлого столетия, начиная со статуса автономной республики и заканчивая провозглашением государственного суверенитета, наша страна находилась в поисках совершенной формы национальной государственности. Все общественно-политические события и создаваемая ими реальность нашли свое отражение в Конституции республики, нынешнее содержание которой основано на целой серии конституционных реформ. Именно в этой связи данный вид правовых преобразований считается основным процессом развития национальной государственности и составляет самостоятельный объект научного исследования.

Автор указывает на широкий дефиниционный спектр понятия «конституционная реформа», закрепленный в юридической литературе, и констатирует отсутствие универсальной его трактовки.

Проанализировав мнения ученых, диссертант предлагает свое понимание конституционной реформы – это «конституционно-правовой институт, состоящий из комплекса правовых, организационных и политических мер, направленных на внесение качественных изменений в Основной закон страны или принятие его в новой редакции и постепенную адаптацию на его основе законодательства государства».

Трактовка, предложенная автором, позволяет выявить и рассмотреть базовые характеристики конституционной реформы. В частности, ее определяют, прежде всего, как правовой институт; фиксируется связь реформы с государственными событиями правового, политического и организационного характера; выделяется возможность частичного или полного изменения Конституции; не исключается поэтапное изменение законодательства и иных нормативных правовых актов; выявляется развивающий (диалектический) характер реформы.

Во втором параграфе **«Научные идеи и правовые принципы конституционной реформы»** исследуются понятийные и классификационные признаки научных идей и правовых принципов конституционной реформы. Диссертант рассматривает эти аспекты с конституционно-правовой точки зрения.

Автор отмечает, что проведение конституционной реформы в рамках ее руководящих принципов является основным фактором демократизации конституционной реформы, соблюдение которых считается главным условием ее проведения. Всесторонний анализ отечественной и зарубежной литературы позволил автору представить принципы конституционной реформы как «руководящие принципы, составляющие основу системы идей конституционной реформы и определяющие совокупность отношений, связанных с ее проведением».

Диссертант также разделяет основы конституционной реформы на научные идеи и правовые принципы. К первым он относит идеи, определяющие сущность, основу и степень важности проведения конституционной реформы. В научной группе относятся идеи сбалансированного развития политической системы, совершенствования конституционного оформления прав и свобод человека и гражданина, развития мировоззренческого многообразия, экономической свободы граждан и социальной ответственности государства.

Правовыми диссертант считает руководящие принципы, обеспечивающие осуществление процесса конституционной реформы. Они отражаются в применении научных элементов в процессе конституционной реформы, национальной правосубъектности, развитии норм Конституции в нормативно-правовых актах, эффективном взаимодействии органов государственной власти в процессе проведения конституционной реформы и ее программном обеспечении.

В третьем параграфе первой главы «**Этапы конституционной реформы в Республике Таджикистан**» отмечается, что этапы и периоды конституционной реформы преимущественно направлены на формирование общественных институтов и позволяют отследить их последовательность.

Проведенный анализ позволил диссертанту прийти к выводу о том, что большинство отечественных ученых уделяло внимание общим вопросам разработки, принятия и реализации Конституции республики, но предметом специального исследования не становились этапы разработки. Безусловно, периоды и условия принятия Конституций Таджикистана связаны с периодами развития общества и государства, но, по мнению диссертанта, вопросы поэтапности конституционной реформы не должны ограничиваться только процессами разработки и принятия Основного закона, поскольку конституционные реформы включают в себя и стадии его совершенствования.

Кроме того, диссертант связывает этапы конституционной реформы с двумя процессами в зависимости от развития основных конституционных институтов:

- 1) появление и развитие Конституции;
- 2) формирование и совершенствование факторов национальной государственности.

По мнению диссертанта, выделение этапов конституционной реформы в зависимости от сроков принятия Конституции ограничивает сущностную природу данного института, поскольку конституционные преобразования представляют собой непрерывный процесс. Более того, реформы априори направлены на совершенствование институтов государственности, и эти положительные изменения найдут свое отражение в Конституции.

Автор выделяет этапы конституционной реформы, связанные с развитием института конституционного строя, положением прав и свобод человека и гражданина, порядком организации и деятельности органов государственной власти. В параграфе также обосновывается факт, что предпосылки и осуществление

конституционной реформы связаны с институциональными принципами, закрепленными в Конституции.

Диссертантом определяются следующие этапы конституционной реформы в истории современного Таджикистана:

1) принятие Конституции РТ как начального периода развития общества и государства в РТ;

2) дальнейшее совершенствование Конституции РТ на основе внесения в нее изменений и дополнений.

По мнению автора, в результате внесения изменений и дополнений в Основной закон трансформируются обозначение и статус отдельных норм, что в целом направлено на внесение следующих изменений: орфографического характера, уточняющего и конкретизирующего характера, убавляющего характера, внесение новой конституционной нормы.

Вторая глава **«Развитие конституционных институтов на основе конституционной реформы 1994 года в Республике Таджикистан»** обращена к анализу становления основ конституционного строя, укрепления прав и свобод человека и гражданина на основе Конституции 1994 года, конституционного формирования органов государственной власти в Республике Таджикистан.

В первом параграфе **«Формирование основ конституционного строя»** диссертант отмечает, что принятие в 1994 году Конституции РТ определило новый этап конституционного развития отечественной правовой системы. В это время наша страна вступила в очередной период конституционного развития, в рамках которого начался процесс новой конституционной реформы, были созданы условия и основания для определения направления дальнейшей конституционной реформы. Действующая конституция обозначила новую модель всего государственного устройства (форм управления, форм государственного устройства, типа государственно-политического режима), уровней государственной власти и местного самоуправления, новые принципы их организации и деятельности. С учетом этого, прежде всего, изменились цели и задачи конституционного развития Таджикистана в конце XX начале XXI века.

Исходя из изложенного, автор счел необходимым уточнить само понятие основ конституционного строя – это, по его мнению, фундамент современной государственности, отражающий основные принципы политической, экономической, социальной и идеологической системы государства.

В соответствии с приведенной трактовкой, исследователь приходит к выводу, что содержание и основополагающая сущность конституционного строя включает в себя два аспекта: правовой и

реальный. Правовой является формальной категорией и образует систему норм и принципов, закрепленных в Конституции. В свою очередь реальный аспект отражает объективную действительность, т.е. систему отношений, реально существующих в обществе (например, осуществление разделения государственной власти на правовой основе, соблюдение прав человека и т.п.). Из этих утверждений следует, что осуществление обоих аспектов этого института необходимо для полноценной реализации основ конституционного строя.

Диссертант придерживается мнения, что после обретения государственной независимости РТ в ее конституционном устройстве произошли коренные изменения. Как показывает содержательный анализ Главы 1 Конституции РТ, в результате конституционной реформы 1994 года в Основной закон были включены новые институты и категории, которые до этого не применялись в государственно-правовой практике страны, в частности, демократическое государство (статья 1,6), правовое государство (статья 1), светское государство (статья 1,8), социальное государство (статья 1), разделение государственной власти (статья 9), различные формы собственности и свобода экономической и предпринимательской деятельности (статья 12) и др. В работе был проведен анализ каждого института и представлены конкретные выводы, основанные на различных тенденциях развития этих институтов.

Детального рассмотрения, по мнению автора, требуют дальнейшие изменения, которые будут происходить в нашей республике, ввиду надления их конституционным статусом, определяющим основы конституционного строя государства. Диссертант уверен, что все общенациональные преобразования тяготеют к конституционному закреплению, в основе которого будут находиться национальные ценности и внутренняя культура, что, безусловно, внесет серьезный вклад в укрепление основ современной государственности таджиков.

Ключевая идея второго параграфа **«Развитие прав и свобод человека и гражданина на основе Конституции 1994 года»** сосредоточена на идее о том, что права человека, занимая центральное место в конституционном строе современного государства, не ограничиваются регламентацией отношений между отдельными лицами, группами и государством. Права человека через государственные структуры определяют специфику процесса принятия решений и порядок контроля за их исполнением.

Согласно мнению диссертанта, процесс реформирования системы прав человека в Таджикистане начинается с момента

обретения государственного суверенитета и принятия Конституции 1994 года. Это связано с тем, что в результате конституционной реформы 1994 года в Таджикистане полностью изменилось отношение к регулированию конституционных прав человека. Развитие конституционализма характеризуется сменой гуманитарной парадигмы. Если вначале основное внимание уделялось институциональным аспектам, особенно структурной организации государства и системе его органов власти, то сегодня ключевую роль в жизни общества играет положение отдельных лиц и отдельных групп лиц, а также благосостояние людей. В результате этих гарантий в области прав человека гуманитарная составляющая занимает центральное место в конституционном праве.

Автор полагает, что с момента принятия Конституции РТ и до сегодняшнего дня сфера прав человека заметно расширилась, и многие новшества, естественно, требуют присвоения конституционного статуса. В число таких прав изначально входят информационные и экологические права граждан, вопросы регулирования права на предпринимательскую деятельность, способы защиты прав человека и пр. Одним из главных изменений в условиях современности является беспрецедентный уровень развития информационных технологий, ставших неотъемлемой частью государственного аппарата. В связи с прогрессом общества и практикой зарубежных стран возникла необходимость введения в Конституцию новых положений относительно прав и свобод человека и гражданина.

Третий параграф **«Конституционное формирование органов государственной власти в Республике Таджикистан»** сконцентрирован на вопросах о развитии системы органов законодательной, исполнительной и судебной власти, чья деятельность непосредственно связана с конституционными реформами. Отметим, что именно благодаря конституционной реформе был провозглашен принцип разделения властей, полностью изменивший систему власти в Республике Таджикистан и создавший условия для установления соответствующих отношений, реализующихся на основе принципа сдержек и противовесов.

По мнению диссертанта, развитие профессионального парламента в стране непосредственно связано с принятием Конституции 1994 г.; на ее основе было продолжено существование законодательного собрания республики. Кардинальные структурные и функциональные изменения в деятельности Парламента были инициированы по результатам конституционной реформы 1999г., проведенной путем всенародного референдума.

Изучив практику реформ, повлекших изменения в парламенте страны, диссертант выделяет два вида реформ: первый – реформа парламентаризма, имеющая структурный характер (конституционные реформы 1999г.), другая носит организационный характер (конституционные реформы 2003 и 2016гг.).

По мнению автора, институциональные изменения исполнительной власти и главы государства, закрепленные в Конституции РТ 1994 года, связаны с закономерностями политико-правового процесса того периода.

Диссертант утверждает общность развития исполнительной власти с институтом президентства и разделяет период его формирования на два этапа: первый – установление и восстановление должности Президента РТ на основе принятия Конституции РТ в 1994 году; второй этап – конституционные реформы 1999, 2003 и 2016 годов и формирование на их основе этого института. В первый период происходило не прямое избрание Президента. Народный избранник – кандидат на пост Президента должен был соответствовать таким критериям, как возрастной ценз, оседлость, гражданство. Впервые был принят закон о повышении статуса Президента и проведены всенародные президентские выборы. В зависимости от объективных факторов, был упразднен институт президентства, и полномочия Президента были переданы Верховному Совету. Происходит восстановление должности Президента и конституционное регулирование правового статуса Президента.

В рамках второго этапа актуальными считаются конституционные реформы 1999, 2003 и 2016 годов, которые изменили круг норм, определявших конституционно-правовой статус Президента. То есть конституционная реформа института президентства связана с требованиями к кандидатуре Президента РТ, обозначением полномочий Президента и срока их исполнения.

Детальное рассмотрение института президентства позволило диссертанту прийти к ряду заключительных положений о кардинальной трансформации данного института, последовавшей за конституционными реформами, что, по сути, является отражением принципов развития государственного суверенитета.

В работе особое внимание обращается на институциональную сущность судебной власти, действующей в системе государственной власти. Особый статус судебная власть приобрела в результате конституционной реформы и принятия Конституции РТ 1994 года. Благодаря пересмотру конституционного законодательства, была сформирована демократическая система государственной власти, а судебная реформа создала правовой механизм, гарантирующий права и свободы человека и гражданина.

Проведенная в стране конституционная реформа судебной власти обусловила процесс становления и развития современной государственности страны.

Автор разделил процесс конституционной реформы судебной власти на 4 этапа:

1. Первый этап, с процессом обретение независимости РТ;

2. Второй этап судебной реформы с принятием Конституции 1994 г.;

3. Третий этап судебной реформы на основе конституционных реформ 1999 и 2003 гг.;

4. Четвёртый этап конституционной реформы судебной власти на основе принятия программы судебно-правовых реформ.

В целом можно констатировать связь судебных и конституционных реформ, при этом первая является составной частью второй. С точки зрения автора, в зависимости от практической значимости конституционных норм и их неиспользования, толкование Конституции должно находиться в компетенции Конституционного суда РТ как органа охраны и защиты Конституции.

При этом системе судебных органов страны отводится центральная роль в реализации законодательства суверенного государства, и в этой связи диссертант считает целесообразным предоставить право законодательной инициативы судам высшей инстанции (Конституционный суд, Верховный суд и Высший экономический суд).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении диссертант подводит итоги проведенного исследования и предлагает обоснованные рекомендации по совершенствованию законодательства о конституционных реформах на основе Конституции 1994 года.

1. Автор отмечает, что Конституция как главнейший учредительный документ играет решающую роль в формировании национального государства. Конституция – это документ, закрепивший основополагающие нормативные принципы государства, связывающие прошлые и будущие поколения. Конституционное развитие государственности таджиков базируется на реформах, что является важнейшим условием общественного и государственного прогресса и рассматривается как ключевой фактор стабильности Конституции страны. [17- А]

2. Адекватное понимание сущности и содержания конституционной реформы тяготеет к ее разноплановой классификации. В частности, анализ предложенных отечественными и

зарубежными учеными трактовок по определению сущностных характеристик конституционной реформы доказал необходимость классифицировать ее следующим образом:

1. По объему конституционная реформа делится на две части:

а) конституционные реформы в широком смысле;

б) конституционные реформы в узком смысле;

В широком смысле конституционные реформы проводятся с целью внесения изменений в экономическую, социальную и правовую системы государства на конституционном уровне и, соответственно, с целью принятия новой Конституции, а на ее основе – поэтапной адаптации государственного законодательства.

Конституционная реформа в узком смысле – это принятие и внесение изменений в Основной закон государства.

2. Конституционная реформа может быть материальной и процессуальной в зависимости от принципов ее реализации. **[8- А]**

3. В ходе исследования мы пришли к выводу, что при определении сущности конституционной реформы основное место отводится ее текущему (процессуальному) аспекту, поэтому основной частью конституционной реформы являются изменения в Конституции. Рассмотрение вышеперечисленных вопросов дает основания утверждать, что любые изменения в Конституции можно воспринимать и как, а) принятие новой Конституции, и б) как изменение действующей Конституции. **[10- А]**

4. Одним из условий успешного проведения конституционной реформы является определение ее руководящих принципов и идей с опорой на мнения и настроения современного общества, что позволит обозначить реформу как политико-правовой процесс, имеющий социальную сущность. **[13- А]**

Прежде всего, следует отметить, что в принципах конституционной реформы должно быть однозначно выражены содержание экономических, социальных, политических и теоретических основ, основные признаки организационного подхода к реформаторскому процессу, а его правовая природа должна быть определена конкретной формой и ключевыми правовыми аспектами.

5. Определение этапов конституционной реформы связано с идентификацией ее как правового института государства. В большинстве случаев отечественные ученые относят вопросы поэтапности конституционной реформы к процессу принятия Конституций в Таджикистане, то есть связывают начало процесса конституционной реформы с принятием Конституции Таджикистана в 1929 г.

Однако в отечественной юридической литературе встречаются мнения, согласно которым временная классификация

конституционной реформы берет начало исключительно с момента обретения государственного суверенитета.

Из представленных взглядов отечественных ученых становится очевидным, что этапы конституционной реформы связаны, как правило, с двумя процессами в зависимости от развития основных конституционных институтов:

- формирование и развитие Конституции;
- формирование и совершенствование факторов национальной государственности.

По нашему мнению, деление этапов конституционной реформы в зависимости от сроков принятия конституции ограничивает сущность этого института, поскольку, как было отмечено выше, конституционные реформы представляют собой непрерывный процесс, целью которого является совершенствование институтов государства, что, безусловно, находит отражение в Конституции.

Таким образом, этапы конституционной реформы могут быть выделены в зависимости от многих факторов. в частности развития институтов конституционного строя, положения прав и свобод человека и гражданина, порядка организации и деятельности органов государственной власти, которые регулируются Конституцией.

6. Основы Конституционного строя является фундаментом современной государственности и отражает основные принципы политической, экономической, социальной и идеологической системы государства. Проведенный анализ показал, что содержание и сущность основ конституционного строя включает в себя два аспекта – юридический и реальный. Первый является аспектом формального права и образует систему норм и принципов, закрепленных в Конституции. Реальный аспект отражает объективную действительность, т.е. реально существующую в обществе систему отношений (например, разделение государственной власти на правовой основе, соблюдение прав человека и т.п.). Следовательно, осуществление обоих аспектов этого института зависит от полноценной реализации основ конституционного строя. **[1- А]**

Диссертант также представляет ряд базовых признаков основы конституционного строя:

- суверенитет, демократия, гуманность, гарантия основ конституционного строя;
- по своему назначению считается формой конституционно-правовых отношений;
- определяет основные элементы государственного устройства, форму государства, территориально-государственное устройство и политический режим;

- невозможность изменения, за исключением случаев, предусмотренных Конституцией;

- ни одна из норм Конституции не должна противоречить основам конституционного строя.

7. Права человека занимают центральное место в основах конституционного строя современного государства. При формировании системы прав и свобод человека в Конституции РТ 1994 года были учтены положения международно-правовых документов, в частности за основу были взяты Всеобщая декларация прав человека и два международных договора, воплотивших основные принципы прав человека в республике. [12- А]

8. Главным достижением конституционной реформы периода государственного суверенитета стало провозглашение принципа разделения властей. В советское время этот принцип полностью отрицался. В современных же условиях на основе этого принципа была кардинально изменена система государственного управления в Республике Таджикистан. Статья 9 Конституции предусматривает создание трех ветвей власти: законодательной власти – Маджлиси Оли, исполнительной власти - Президент и Правительство, судебной - Конституционного суда, Верховного суда, Высшего экономического суда и судебной системы страны. [М-4].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Помимо теоретических выводов по совершенствованию законодательства страны, был подготовлен ряд конструктивных предложений:

1. Предлагаем внести в Конституционный закон РТ «О референдуме Республики Таджикистан» отдельную главу о порядке принятия и внесения изменений в Конституцию. Также в данную главу целесообразно ввести понятие и правовые принципы конституционной реформы и определить поэтапность и содержание процесса реализации конституционной реформы.

2. В Конституционном Законе РТ «О референдуме Республики Таджикистан» в разделе основных положений правовые принципы процесса принятия и внесения изменений в Конституцию были представлены в следующей редакции: «принцип национальной правосубъектности, принцип развития норм Конституции в нормативных правовых актах, принцип эффективного сотрудничества органов государственной власти в проведении конституционной реформы, принцип программного обеспечения конституционной реформы».

3. Статью 32 Конституции РТ дополнить следующими положениями: «Каждый имеет право заниматься предпринимательской деятельностью, не запрещенной законом».

4. Статью 58 Конституции изложить в следующей редакции: «Член Маджлиси миллӣ, депутат Маджлиси намояндагон, Президент Республики Таджикистан, Правительство Таджикистана, Конституционный суд, Верховный суд, Высший экономический суд, Маджлис народных депутатов Горно-Бадахшанской автономной области имеют право законодательной инициативы».

ПУБЛИКАЦИИ АВТОРА, ОТРАЖАЮЩИЕ ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых научных журналах, включенных в перечень высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Ганиев, Дж.Ш. Реформирование основ конституционного строя по Конституции Республики Таджикистан 1994 года [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Паёми донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон. – 2018. – № 1 (22). – С. 110-118. ISSN 2308-054X.

[2-М]. Ганиев, Ч.Ш. Нақши Пешвои миллат дар рушди ислоҳоти конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ч.Ш. Ганиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 3 (27). – С. 69-74. ISSN 2307-5198.

[3-М]. Ганиев, Ч.Ш. Таҳлили тағйиру иловаҳои соли 1999 ба Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 [Матн] / А.М. Диноршоев, С.А. Ч.Ш. Ганиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 4 (24). – С. 49-56. ISSN 2307-5198.

[4-М]. Ганиев, Ч.Ш. Нақши ислоҳоти конститусионӣ дар рушди таҷзияи ҳокимияти давлатӣ [Матн] / Ч.Ш. Ганиев // Қонунгузорӣ. – 2019. – № 4 (36). – С. 37-41. ISSN 2410-2903.

[5-М]. Ганиев, Ч.Ш. Зарурияти ворид намудани тағйиру иловаҳои соли 2003 ба Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994: таҳлили ҳуқуқӣ-конститусионӣ [Матн] / Ч.Ш. Ганиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 1 (29). – С. 119-126. ISSN 2307-5198.

[6-М]. Шерализода, Ч.Ш. Тартиби ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститусия ҳамчун шакли амалишавии ислоҳоти конститусионӣ: таҳлили ҳуқуқӣ – конститусионӣ [Матн] / Ч.Ш. Шерализода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 3 (31). – С. 116-122. ISSN 2307-5198.

[7-М]. Шерализода, Ч.Ш. Ташаккули ҳокимияти қонунгузорӣ дар партави ислоҳоти конститусионӣ солҳои 1999, 2003 ва 2016 [Матн] / Ч.Ш. Шерализода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2021. – № 3 (35). – С. 81-89. ISSN 2307-5198.

Научные статьи, опубликованные в других изданиях и сборниках:

[8–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Мафхум ва нақши ислоҳоти конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ.Ш. Ганиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2016. – № 4 (04). – С. 127 -133. ISSN 2414 -9217.

[9–М]. Ганиев, Дж.Ш. Некоторые вопросы о понятии «Конституционная реформа» [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – № 2 (06). – С. 27 -28. ISSN 2414 -9217.

[10–М]. Ганиев, Дж.Ш. К вопросу о конституционной реформе [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – № 1 (05). – С. 116-119. ISSN 2414 -9217.

[11–М]. Ганиев, Дж.Ш. Конституционные реформы и их влияние на развитие института президента Республики Таджикистан [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Маводҳои VI конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Масъалаҳои мубрами ҳуқуқшиносӣ». – Душанбе, 2019. – С.336-338.

[12–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Нақши ислоҳоти конституционӣ дар рушди ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ.Ш. Ганиев // Маводҳои VI конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо». – Душанбе, 2019. – С.276 - 283.

[13–М]. Ганиев, Ҷ.Ш. Принципиҳои гузаронидани ислоҳоти конституционӣ [Матн] / Ҷ.Ш. Ганиев // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илми-амалӣ «Аҳамияти Иҷтимоӣ тақдирсозӣ XVI-Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдорӣ миллӣ ва рушди қонунгузорӣ». – Душанбе, 2017. – С.137-140.

[14–М]. Ганиев, Дж.Ш. Основы конституционного строя Республики Таджикистан [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Маводҳои VI конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Инкишофи илмҳои ҳуқуқшиносӣ дар шароити муосир: назария ва амалия». – Душанбе, 2018. – С.290-293.

[15–М]. Ганиев, Дж.Ш. Эволюция института президентства в Республике Таджикистан через призму конституционных изменений и дополнений 1999, 2003 и 2016 годов [Текст] / Дж.Ш. Ганиев // Маводҳои VII конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Низомии ҳуқуқи миллӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлакатҳои ИДМ: таҳлили тамоюлҳо ва дурнамои рушд» баҳшида ба 25 солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С.370-372.

[16–М]. Ганиев, Дж.Ш. Основы конституционного строя как институт конституционного права [Текст] / Дж.Ш. Ганиев //

Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – № 1 (13). – С. 73-79. ISSN 2414 -9217.

[17–М]. Ғаниев, Қ.Ш. Баъзе аз масоилҳои ҳуқуқӣ дар бораи тағйири иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.Ш. Ғаниев // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии ҳабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2019. – С.154-158.

[18–М]. Шерализода, Қ.Ш. Мазмуни тағйири иловаҳои соли 2016 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 [Матн] / Қ.Ш. Шерализода; А.М. Диноршоев // Паёми Филиали донишгоҳи давлатии Москва Ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисод. – 2021. – № 4 (20). – С. 139-145. ISSN 2709-6246.

[19–М]. Шерализода, Қ.Ш. Такмили меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи тағйири иловаҳои соли 2016 [Матн] / Қ.Ш. Шерализода // Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ: маводиконференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ. – Душанбе – 2021. – С. 239-243.

[20–М]. Шерализода, Қ.Ш. Ваҳдати миллӣ ҳамчун асосӣ ислоҳоти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.Ш. Шерализода // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Конституция – как фактор стабильности государства». – Душанбе – 2022. – С. 395-400.

[21–М]. Шерализода, Қ.Ш. Ислоҳоти конститутсионӣ дар заминаи тағйири иловаҳо ба Конститутсияи ҚТ [Матн] / Қ.Ш. Шерализода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз». – Душанбе, 2022. – С. 254 -259.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Шерализода Чомӣ Шералӣ дар мавзӯи «Ислоҳоти конститутиони дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ - конститутиони», ки барои дарёфти дараҷаи илми номзад илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.02 – Ҳуқуқи конститутиони; ҳуқуқи муруфияи судии конститутиони; танзими ҳуқуқи ҳокимияти маҳаллӣ ешниход мешавад

Калидвожаҳо: Конститутисия, ислоҳоти конститутиони, ғояҳои илмӣ, принсипҳои ҳуқуқии ислоҳоти конститутиони, марҳила, иҷлосия, Шурои Олӣ, Президент, Маҷлиси Олӣ, таъзияи ҳокимияти давлатӣ, ташаббуси қонунгузорӣ, тафсири Конститутисия, асосҳои сохтори конститутиони, ҳокимияти иҷроия, низоми судӣ.

Рисолаи номзоди Ч.Ш. Шерализода ба яке аз масъалаҳои мубрами илми ҳуқуқи конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ислоҳоти конститутиони дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ - конститутиони бахшида шудааст.

Марҳилаи муҳими бунёди давлатдорӣ навини кишвар тағйиротҳои сифатнокеро талаб менамояд, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ – сиёсии Тоҷикистон ба вуқӯ пайвастанд ва мавриди таҳлили ҳаматарафа ва илман асоснокро талаб менамояд. Ҳалли онҳо бо гузаронидани ислоҳоти конститутиони вобастагӣ дошта ба онҳо омодаасозии Конститутисияи нав, танзими сохтори давлатию ҷамъиятӣ, бунёди низоми нави ҳокимияти давлатӣ дар асоси таъзияи он, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ба роҳ мондани иқтисодии бозоргонӣ ва фаъолияти озоди соҳибдорӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Таҳлилҳои назариявӣ ва амалиявӣ падидаи мазкур ва дарки ин зухурот дар замони муосир муҳим ба шумор рафта, дар ин замина таҳлил ва баррасии мафҳум ва мазмуни ислоҳоти конститутиони, ғояҳои илмӣ ва принсипҳои ҳуқуқии он, инчунин муайян намудани марҳилаҳои ислоҳоти конститутиони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар асоси онҳо ташаккули падидаҳои конститутиони аз қабил асосҳои сохтори конститутиони, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд ва тақмили мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар кишвар дар даврони соҳибистиқлолӣ аз нигоҳи илмӣ мубрам арзёбӣ мегардад.

Хулоса ва пешниҳодҳои дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсиони матраҳгардида дорои аҳамияти баланди назариявӣ амалӣ буда, ба таҳкими асосҳои бунёди рушди ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистон ва илми ҳуқуқи конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Шерализода Джоми Шерали на тему: «Конституционная реформа в период независимости Республики Таджикистан: конституционно-правовой анализ» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 - Конституционное право: конституционное судебное процессуальное право; правовое регулирование местной власти

Ключевые слова: Конституция, конституционная реформа, научные идеи, правовые принципы конституционной реформы, этап, сессия, Верховный Совет, Президент, Маджлиси Оли, разделение государственной власти, законодательная инициатива, толкование Конституции, основы конституционного строя, исполнительная власть, судебная система.

Кандидатская диссертация Дж. Ш. Шерализода посвящена одной из наиболее актуальных проблем отечественной конституционно-правовой науки - конституционно-правовому анализу конституционной реформы в период независимости Республики Таджикистан.

Важный этап строительства новой государственности страны требует качественных изменений в общественно-политической жизни Таджикистана и их всестороннего и научно обоснованного анализа. Положительное решение этих вопросов зависит от проведения конституционной реформы, в том числе посредством подготовки новой Конституции, регулирования государственного и общественного устройства, создания новой системы государственной власти на основе ее разделения, обеспечения прав и свобод человека и гражданина, установления рыночной экономики и свободной предпринимательской деятельности и др. Эти разработки затрагивают основные вопросы становления современной государственности Таджикистана.

Теоретико-практический анализ этого института и научное осмысление явлений непосредственно или опосредованно с ним связанных, представляется весьма актуальным научным направлением. Особое значение приобретают вопросы, направленные на рассмотрение понятийных и содержательных характеристик конституционной реформы, ее научного обоснования и правовых принципов, определения этапов конституционной реформы в Республике Таджикистан и сформированных на ее основе конституционных институтов, которые внесли существенный вклад в развитие конституционного строя, правового положения человека и гражданина, совершенствование органов государственной власти в стране в период суверенитета.

Выводы и рекомендации, предложенные в диссертационном исследовании, имеют актуальное теоретическое и практическое значение и могут способствовать укреплению основ дальнейшего развития гражданского общества в Республике Таджикистан и решению многих насущных вопросов конституционно-правовой науки.

ANNOTATION

on the abstract of the dissertation of Sheralizoda Jomi Sherali on the topic: «Constitutional reform during the period of independence of the Republic of Tajikistan: constitutional and legal analysis» for the degree of candidate of legal sciences in the specialty 12.00.02 - Constitutional Law; constitutional judicial procedural law; legal regulation of local authorities

Keywords: Constitution, constitutional reform, scientific ideas, legal principles of constitutional reform, stage, session, Supreme Council, President, Majlisi Oli, separation of state power, legislative initiative, interpretation of the Constitution, foundations of the constitutional order, executive power, judicial system.

Candidate dissertation of Sheralizoda J. Sh. is devoted to one of the most urgent problems of domestic constitutional and legal science - the constitutional and legal analysis of the constitutional reform in the period of independence of the Republic of Tajikistan.

An important stage in the construction of a new statehood of the country requires qualitative changes in the social and political life of Tajikistan and their comprehensive and scientifically based analysis. A positive solution to these issues depends on the implementation of constitutional reform, including through the preparation of a new Constitution, the regulation of the state and social structure, the creation of a new system of state power based on its separation, ensuring the rights and freedoms of man and citizen, establishing a market economy and free entrepreneurial activity and etc. These developments affect the main issues of the formation of the modern statehood of Tajikistan.

Theoretical and practical analysis of this institution and the scientific understanding of phenomena directly or indirectly related to it seems to be a very relevant scientific direction. Of particular importance are issues aimed at considering the conceptual and content characteristics of the constitutional reform, its scientific justification and legal principles, determining the stages of constitutional reform in the Republic of Tajikistan and the constitutional institutions formed on its basis, which have made a significant contribution to the development of the constitutional system, the legal status of a person and citizen, improvement of public authorities in the country in the period of sovereignty.

The conclusions and recommendations proposed in the dissertation research are of topical theoretical and practical importance and can contribute to strengthening the foundations for the further development of civil society in the Republic of Tajikistan and solving many pressing issues of constitutional and legal science.